Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 132 (122 22) | 1983 чылдың июнь 8, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кап

СОВЕТ-ФИНЛЯНД ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

Июнь 6-да Кремльге совет-финлянд чугаалажыышкыннар болган.

Чугаалажыышкыннарга киришкеннер: совет таладан — СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиум кежигүнү, Ю. В. Андропов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихонов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы В. В. Кузнецов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы И. В. Архипов, ССРЭ-ниң даштыкы садыг министри Н. С. Патоличев, ССРЭ-ниң Финляндия Республикада элчини В. М. Соболев;

Финляндия таладан — Финляндия Республиканың Президентизи М. Койвисто, Премьер-министри К. Сорса, даштыкы херектер министри П. Вяюрюнен, даштыкы садыг министри Е. Лайне. Финляндияның даштыкы херектер министерствозунуң күрүне секретары М. Туовинен, Финляндия Республиканың ССРЭ-де элчини А. Кархило.

Найыралдың болгаш бот-боду билчириниң байдалынга эрткен чугаалажыышкыннар үезинде совет-финлянд харылзааларының хөгжүлдезиниң айтырыгларын чугаалажып көрген. Делегей байдалының чугула айтырыгларын чугаалажып көөрүнче кичээнгей база салдынган.

Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-бодунга дузалажылга дугайында 1948 чылда чардынган керээге үндезилээш, Совет Эвилели биле Финляндияның аразында харылзааларның чедиишкинниг болгаш шапкын хөгжүп турарынга ийи тала ханы сеткил ханыышкынын илергейлээннер. Ол керээниң ачызында совет-финлянд харылзааларда бот-бодунга бүзүрежир чорук болгаш үре-түңнелдиг калбак кады ажылдажылга бадыткаттынган.

1948 чылдың керээзиниң күштүг хуусаазын хуусаа бетинде чаа 20 чыл хуусаага узадыр дугайында ССРЭ биле Финляндияның аразында дугуржулганың чедип алдынганын талалар сеткил ханыышкын-биле демдеглээннер.

Керээниң негелделери ССРЭ биле Финляндияның аразынга херек кырында дең эргелиг болгаш бот-бодунга ажыктыг чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның болгаш бүзүрежилгениң харылзааларын тургузарынга дузалаан деп, Ю. В. Андропов медеглээн. Финляндияның болгаш ССРЭ-ниң барыын-соңгу кызыгаарының айыыл чок чоруун хандырарынга, Европаның соңгу талазынга болгаш бүдүн диипке тайбынны камгалаарынга болгаш быжыг байдалды тургузарынга ол керээ чугула фактор болган.

Керээниң хуусаазын узадып турар чорук чүгле совет-финлянд харылзааларда политиктиг болуушкун болуп турар эвес, харын-даа делегей байдалынга хамаарыштыр, Европаның нийти чавырылдырыышкынның чорудулгазын хевээр арттырып, быжыглаарының хереэнге чугула ужур-дузалыг болуушкун болур. Тайбынны болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарынче ССРЭ-ниң болгаш Финляндияның, оларның улустарының чүткүлүн бо болуушкун көргүзүп, совет-финлянд харылзааларның делегей байдалының чайгылыышкыннарындан хамаарылга чокка хөгжүп турар доктаамал быжыг байдалдарын херечилеп турар.

ССРЭ биле Финляндияның аразында садыг-экономиктиг кады ажылдажылганы моон соңгаар хөгжүдер аргаларының дугайында санал-оналдар солчуушкуннары болган. ССРЭ биле Финляндияның аразынга садыг-экономиктиг харылзааларны улуг хемчээлдиг-биле хөгжүдер чорук ылгай көрүүшкүннерден болгаш өжээтен кызыгаарлаашкыннардан хостуг болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылганың эки үлегери болуп турарынга хамаарыштыр чугаалажыышкыннарның киржикчилери чаңгыс аай бодалдыг болганнар. Садыг-экономиктиг, үлетпүр болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хөгжүдериниң болгаш ханыладырының 1995 чылга чедир көрдүнген узун хуусаалыг программазы ол талазы-биле дыка ажыктыг болур. Ол программаның немелдези кылдыр аян-чоруктуң үезинде көдээ ажыл-агый адырынга болгаш аъш-чем продуктуларын бүдүрериниң талазы-биле кады ажылдажылга дугайында протоколга дугуржулга ёзугаар ат салдынганы программага чаа утканы кемештир киирген.

Ийи чурттуң аразынга бот-боду билчир чорукту болгаш бүзүрежирин улам ханыладыры чазак болгаш парламент деңнелдеринге болгаш хөй-нийти организацияларының шугуму-биле калбак саңзырангай харылзааларның тургустунарынга дузалаар.

Чугаалажыышкыннарның киржикчилери, делегей байдалының чугула айтырыгларын чугаалажып тура, делегей байдалының үргүлчүлеп турар нарыыдаашкынынга хамаарыштыр сагыш човаашкынын илергейлээннер болгаш ядролуг дайынны чайладыр болгаш бүгү-нийти тайбынны быжыглаар сорулга-биле бүгү күрүнелерниң күженииишкиннерин шапкынчыдарының болгаш каттыштырарының чугулазының дугайын онзалап демдеглээннер.

Ортумак ыракшылдың чаа америк ракеталарын Барыын Европаның чамдык чурттарынга сайгара тургузар талазы-биле эгелей берген белеткел кончуг айыылдыг болуп турар дээрзин совет таладан онзалап демдеглээн. Ооң-биле холбаштыр Ю. В. Андроповтуң демдеглээни болза, бир эвес АКШ болгаш ооң НАТО талазы-биле эвилелчилери «Першинг-2-лерни» болгаш чалгыннныг ракеталарны Европа зоназынга сайгара тургузарынче мурнуку хевээр-ле херекти уламчылаш туруп бээр чүве болза, камгалал характерлиг харыы хемчеглерни Совет Эвилели боттандырар ужурга таваржыр апаар, ол хемчеглер быжанып турар айыылга удур туржуп шыдаар. ССРЭ биле ооң эвилелчилериниң айыыл чок чоруун хандырып шыдаар болур ужурлуг.

Совет Эвилели биле Финляндия делегей харылзааларын чавырылдырыышкынның оруунче дедир ээлдирерин эң чугула сорулга кылдыр санап турар. Айыыл чок чорукту быжыглаарының болгаш Европага кады ажылдажылганы хөгжүдериниң Хельсинкиден эгелээн чорудулгазын уламчылаарынга бүгү хемчеглер-биле дузалаарынга беленин талалар илергейлээннер. Мадрид ужуражыышкын дүрген-не боттуг түңнелдерлиг болгаш Европага бүзүрежилгени, айыыл чок чорукту быжыглаар болгаш чепсегленииишкинни дүжүрериниң талазы-биле конференция чыылдырар дугайында шиитпирни хүлээп алыры-биле доозулзун дээр дугайында күзелин олар илергейлээннер.

Соңгу Европада байдалдың дугайында боттарының бодалдарын чугаалажыышкыннарның киржикчилери солушканнар. Ол девискээрге быжыг байдалды хевээр арттырарының, тайбынны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарының чугулазының дугайы медеглеттинген. Соңгу Европаны ядролуг чепсек чок зона кылдыр хуулдурар дугайында Финляндияның саналының ужур-дузазы улам күштелип турар дээрзин совет таладан онзалап демдеглээн.

Байдалдар чидигленип, шыңгыы дүвүрээзиннерни болдуруп турар делегейниң аңгы-аңгы районнарында байдалдарны чугаалажыышкыннар үезинде чугаалажып көрген. Ындыг байдалдар чугаалажыышкыннар аргазы-биле, күрүнениң иштики херектеринче дашкаартан кандыг-даа холгаарлаашкыннар чокка таарыштыртынган турар ужурлуг дээрзинге ийи тала боттарының бүзүрелин илергейлээннер.

Финляндия Республиканың тайбынга ынак политиказын, ооң тайбыңга болгаш чавырылдырыышкынга ажыктыг чайгылыш чок угланыышкынын ССРЭ бедии-биле үнелеп турар дээрзин Ю. В. Андропов демдеглээн.

Совет Эвилелиниң чайгылыш чок болгаш кедилиг даштыкы политиказынга Финляндия аажок бүзүреп турар дээрзин Президент Койвисто медеглээн.

Кайы-кайызының сонуургап турар айтырыгларының талазы-биле Совет Эвилели биле Финляндияның аразында консультацияларны уламчылап тургаш, кады ажылдажылганы улам хөгжүдериниң дугайында бодалдарын талалар илергейлээннер.

(СЭТА).

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң чазаа Финлянд Республиканың Президентизи Мауно Койвистонуң алдары дээш Кремльдиң Улуг ордузунга июнь 6-да дүштеки шайлалга тургускан.

М. Койвисто-биле кады аңаа аян-чорукка ону үдеп чоруур күрүне болгаш политиктиг ажылдакчылар, садыг-үлетпүр бөлүктериниң төлээлекчилери чораан.

Совет таладан ол дүштеки шайлалгага Ю. В. Андропов, Н. А. Тихонов, А. А. Громыко, Д. Ф. Устинов, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргаларының оралакчылары, ССРЭ-ниң министрлери, ССРЭ-ниң күрүне комитеттериниң даргалары, албанның өске-даа кижилери чораан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү Ю. В. Андропов дүштеки шайлалгага чүве чугаалаан.

Ю. В. АНДРОПОВТУҢ чугаазы

Хүндүлүг дээрги Президент!

Хүндүлүг дээрги кадын Койвисто!

Хүндүлүг финлянд аалчылар!

Эштер!

Силерге, дээрги Президент, база дээрги кадын Койвистога, Премьер-Министр дээрги Сорсага, Президент-биле кады келген бүгү-ле күрүне болгаш политиктиг ажылдакчыларга, ол ышкаш найыралчы Финляндияның садыг-үлетпүр бөлүктериниң төлээлекчилеринге чүректиң ханызындан байыр чедирип тур мен.

Финлянд Республиканың Президентизиниң Совет Эвилелинче аян-чоруу бистиң чурттарывыстың аразында кады ажылдажылганы ханыладыр дугайты улуг акциялар-биле демдеглеттинген.

Совет-финлянд харылзааларның чыл демдеглелинге бөгүн база бир чырыткылан-чак арын немешкен: ССРЭ-ниң болгаш Финляндияның аразынга Найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында керээни ээлчеглиг 20 чыл үеге узадыр дугайында Протоколга ат салдынган.

Ол керээ бистиң чурттарывыстың аразынга чаагай кожа-хелбээ догуннаашкын харылзааларын хөгжүдеринге үжен беш чыл дургузунда эки бараан болуп, Европаның соңгу талазынга, ниитизи-биле Европа диипке тайбынга боттуг идигни бериш келди. Керээниң хуусаазын сан талазы-биле ам үшкү удаа узадып турары найыралдың, билчиишкинниң болгаш кады ажылдажылганың шылгаттынган угланыышкыны-биле моон соңгаар-даа баар деп бистиң чурттарывыстың шиитпирлииниң дугайын тодаргай чугаалап турар-дыр.

Садыг-экономиктиг, үлетпүр болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хөгжүдериниң болгаш ханыладырының 1995 чылга чедир санаттынган узун хуусаалыг программазы чедиишкинниг күүселдиниң турар. Көдээ ажыл-агыйның болгаш аъш-чем продуктуларын бүдүрериниң талазынга кады ажылдажылга дугайында чап-чаа ат салдынган Протокол аңаа эки немелде болур.

Мынчангаш, ССРЭ-ниң болгаш Финляндияның аразында чаагай кожа-хелбээ догуннаашкын болгаш найырал делегей байдалының барометрлериниң согуннарының чайгылыышкыннарынга алыс-паан болгаш келир үеже тодаргай чүткүлдүг дээрзин бүгүде көрүп турар.

Делегейге дүшкүүрлүг чорукту күштелддирериниң болгаш боо-чепсектерни улам эндерилдир бүдүрериниң талалакчыларының, күш дөгээр политикага чүдүп, ону неп-тередип турарларының, «совет кыжанышкын» дижир нүгүлбиле өске улустарны коргутпушаан, оларны командалаарынга хандыкшылдыгларының сагыш-сеткилинге совет-финлянд харылзаалар таарышпайн турар. Ол база билдингир: бистиң харылзааларывыс — делегей байдалының хоранпакчыларының улустарга сиңниктирерин оралдажып турар бүгү-ле чүүлдериниң үндезин чогунуң маргыш чок бүзүредилгези-дир.

ССРЭ биле Финляндия долу дең эргелиг чурттар кылдыр ажылдажып турар. Ботбодувустуң иштики херектериниң капчап-даа холгаарлашпайн турар бис, чурт бүрүзү бирээзиниң бот-эргезин шыңгыы сагып болгаш ооң эрге-ажыктарын хүндүлеп турар. Ийи талага ёзулуг таарышкан экономиктиг калбак харылзааларны тургускан болгаш хөгжүдүп турар бис. Тайбынны болгаш улустар аразынга айыыл чок чорукту быжыглаарының чаагай хереэнге багай эвес кады ажылдажып турар бис.

Мынчангаш, бистиң чаңчыл болган болгаш чылдан чылче улам быжыгып орар кады ажылдажылгавыс — янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг болгаш ийи аңгы идеологиялыг күрүнелерниң аразынга харылзаалар аажок чедиишкиннерлиг болгаш үре-түңнелдиг болган туруп болурунуң бүзүрелдиг үлегер-чижээ-дир. Анаа-ла тайбың, таарымчалыг харылзаалар эвес, харын ёзулуг найыралдың, хүндүлежириниң болгаш бүзүрежириниң харылзаалары-дыр.

Финлянд Республиканың президентилери Юхо Кусти Паасикиви, Урхо Калева Кекконен болгаш ам — Президент Мауно Койвисто ышкаш мындыг шылгараңгай күрүне ажылдакчыларының бистиң чурттарывыстың аразынга найыралчы харылзааларны доктаадып тургузарынга, быжыглаарынга болгаш бүгү талалыг хөгжүдеринге ойнаан ролюн мооң-биле холбаштыр онзалап демдеглээриң күзей-дир мен. Кожавыста Финляндияның бо удуртукчуларын бистиң Совет Эвилелинде быжырымчалыг шыңгыы политиктер, улуг болгаш ак сеткилдиг ажылдажыкчылар, боттарының төрээн чуртунуң патриоттары болгаш быжыг тайбыңның хереэнге шынчы сеткил-биле бердинген кижилер кылдыр ханы хүндүткел көөр чорук тургустунган. Оларның делегей ареназында маргыш чок бедик ат-алдары база оорган болуп турар. Финляндияның даштыкы политиктиг угланыышкыны — «Паасикиви-Кекконенниң шугуму» — калбак сурагдыг болгаш хүндүткелдиг.

Бөгүнгү Финляндия — делегей амыдыралының идепкейлиг киржикчизи, ынчангаш ССРЭ-де бистер ооң ол ролюн, ооң Европа улустарының тайбыңын, айыыл чок чоруун болгаш кады ажылдажылгазын быжыглаарынче угланган инициативаларын үнелеп турар бис. Европаның соңгу талазынга ядролуг чепсээ чок зонаны тургузарынга хамаарыштыр Финляндияның саналының дугайын болгаш үжен беш күрүнениң Мадрид ужуражыышкынында финлянд дипломатияның күжениишкиннериниң дугайын мооң-биле холбаштыр сактырга-ла четчир.

Совет Эвилели Европаның соңгу талазынга ооң ядролуг чепсек чок зоназын анаа-ла күзеп турар эвес, харын ону доктаадып тургузарынга идиг бээринге белен.

Бис ындыг зонаның чурумун хүндүлээр деп чүгле хүлээлге алыр эвес, харын бодунуң девискээриниң зонага чоок чыдар кезээнге таарыштыр ук зонаның ядролуг чепсек чок турарының чурумун быжыглаарынга идиг берги дег чамдык, ындыг болур дооста, боттуг хемчеглерниң дугайында айтырыгны көөрүнге база белен бис. Ядролуг чепсек чок турарының чурумунга Балтий далай акваторияэын хамаарыштырарының дугайында айтырыгны сонуургалдыг талалар-биле Совет Эвилели чугаалажып болур ийик.

Европаның айыыл чок чоруунга амгы үеде эң улуг кыжанышкын — америк ракеталарны Барыын Европага сайгара тургузар, ооң черин Совет Эвилелинге болгаш ооң эвилелчилеринге ядролуг согуушкун таварыштырарынга таарыштырган адып үндүрүүшкүн шөлү болдурар дээр бодал-дыр. Бир эвес ындыг сайгара тургузуушкун эгелей бээр болза, чаа америк ракеталар турар девискээрлерни-даа, АКШ-тың бодунуң девискээрин-даа барымдаалап көрбүшаан, ССРЭ чогуур үезинде болгаш дээштиг харыы хемчеглерни алыр апаарын моон мурнунда-ла сагындырган бис. Совет улустуң болгаш ооң оңнүктериниң айыыл чок чоруунуң дугайында сагыш салыышкыны ындыг хемчеглерни алырын бистерге хүлээдип турар.

Ынчалза-даа херектиң алыс ужуру ындыг чорукка чедире бээрин күзевес бис. Бистер — ядролуг кыжаныышкындан хостуг Европа дээш бис. Ийи таланың Европада ядролуг күчүлерин эң улуу-биле кызырарының дугайында дугуржуушкунну эгелээринге мурнуку хевээр белен бис. Ол харын ак сеткилдиг болгаш дең эргелиг дугуржуп алышкынын болур ужурлуг. Совет Эвилели харыы берип, соксадыр күчү чокка, НАТО чурттарының ядролуг чүс-чүс ракеталарынга шыгаадып алгаш, чепсек чок арткан турарын бистен негевезиннер. Дең күштүг болгаш бир дөмей айыыл чок болур чоруктуң принцивин барымдаалаар болза, бистиң-биле кажан-даа дугуржуп ап болур.

Тайбыңдан, Европага болгаш бүгү делегейге быжыг тайбыңдан артык бедик сорулга ССРЭ-ниң даштыкы политиказында чок. Тайбыңга ынак күрүнелерниң политиказын ынчангаш бедии-биле үнелеп турар бис, ынчаарга ындыг күрүнелерге Финляндия база хамааржып турар.

Силерниң-биле бистиң чугаалажыышкыннарывыс болган 1948 чылдың керээзин узатканы — ол дээрге, Совет Эвилелиниң болгаш Финляндияның аразынга найыралды база кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринге чүгле улуг базым эвес, харын-даа Европага тайбынны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарының хереэнге эң-не чугула салыышкын дээрзинге каттыжар боор Силер деп бодай-дыр мен, дээрги Президент.

Бо аян-чорук дээш бистиң аалчывыска өөрүп четтиринишкинни илергейлевишаан, Финляндия Республиканың Президентизи Мауно Койвистонуң болгаш дээрги Таллерво Койвистонуң кадыкшылы дээш, мында келген финлянд бүгү аалчыларның кадыкшылы дээш!

Совет Эвилелиниң болгаш Финляндияның улустарының чаагай кожа-хелбээ чоруу болгаш найыралы дээш!

Европага болгаш бүгү делегейге быжыг болгаш чөптүг тайбың дээш дашканы көдүрерин саналдап тур мен!

* * *

М. Койвисто харыы сөс чугаалаан.

Совет-финлянд документилерге ат салганы

Июнь 6-да Кремльдиң Улуг ордузунга совет-финлянд документилерге ат салышкыны болган.

Ат салып турар үеде олурушканнар:

Совет таладан — Ю. В. Андропов, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков, Н. И. Рыжков, өске-даа албанның кижилери;

Финлянд таладан — Финляндия Республиканың Президентизи М. Койвисто, ону үдеп чоруур күрүнениң болгаш политиктиг ажылдакчылар, бүдүрүлге ээлериниң төлээлекчилери.

Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-бодунга дузалажылга дугайында 1948 чылга чардынган керээниң күштүг хуусаазын узадыр дугайында ССРЭ биле Финляндияның аразында протоколга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко биле Финляндияның Даштыкы херектер министри П. Вяюрюнен ат салганнар.

Совет Эвилели биле Финляндияның аразында көдээ ажыл-агый адырынга болгаш аъш-чем продуктуларын бүдүрериниң талазы-биле кады ажылдажылга дугайында протоколга ССРЭ-ниң даштыкы садыг министри Н. С. Патоличев биле Финляндияның даштыкы садыг министри Е. Лайне ат салганнар.

(СЭТА).

НАЙЫСЫЛАЛДА ЧАА МАГАЗИН АЖЫТТЫНГАН

Найысылал Кызылдың дөрткү, бешки микрорайоннары чыл келген тудум чаартынып, чаагайжыттынып турар болгаш чаа чуртталга бажыңнары, уруглар албан черлери, садыг-магазин немежип турар. Дөрткү микрорайонда база бир чаа бажың өскелериниден кайы ыракттан онзаланып көстүр апарган. Ол — үлетпүр барааннар магазини.

Чаа тудугнуң дүлгүүрүн холга алыры — байырлал. Магазинниң байырлыг ажыдыышкынынга тудугжулардан дүлгүүрнү ап тура, Кызыл үлетпүр садыының директору Б. Т. Санчи хөй кижилиг интернационалчы коллективтиң мурнундан «Кызыл тудуг» эргелелиниң тудугжуларынга өөрүп четтиришкиннниң сөстерин илереткен. Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы Ш. Д. Куулар магазинниң ажыдыышкынынга киржип, ооң коллективинге чаа магазинге баштайгы ажыл хүнү-биле байыр чедирген.

Магазинге кирип келдивис. Чаа төлевилел ёзугаар туттунган бо магазин садыгжыларның ажылдаарынга-даа, садып алыкчыларга-даа кончуг таарымчалыг, эптиг. Ооң садыг шөлү үш чүс дөрбелчин метр, а сес чүс дөрбелчин метр шөлдү — бараан шыгжаар чер, кызыл-булуң, дыштаныл-га болгаш ажыл-агыйның өске-даа өрээлдери ээлеп турар.

Улуг, делгем, чырык залда үш килдис бар. Оларның бирээзинде постер, арткан ийизинде — эр, херээжен улустуң белен хеви, идиктер. Магазин садыглаашкынның дериилгелиг аргазы — бараанарны садып алыкчы боду шилип алыр арга-биле ажылдаар. Садып алыкчыларга маңаа садыгның он ажыг немелде хевиринге ачы-дузаны чедирер. Чижээ, магазинге садып алган пөзүнерни аңаа-ла быжыкчы-мастерге юбка азы платье даарары-биле быштырып ап болур силер. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, инвалидтери, күш-ажылдың хоочуннары коллективтиң кичээнгейи чок артпас, оларның чагыгларын хүлээп ап, бажыңнарынга чедирери база көрдүнген. Садып алыкчыларның дилээн езугаар байырлалдарда белектер белеткеп садары, бараанарны чээшкин-биле садары — ачы-дузаның чүгле чамдыызы-дыр. Оон аңгыда ук магазинниң онзагай талазы — үлетпүр садыынга аныяк садыгжылар белеткээриниң өөредилге баазазы кылдыр ону тургусканы болур. Көрдүнген үе дургузунда 10—15 аныяк садыгжыны аңаа белеткээр. Өөредилге клазын бо-ла магазинде дерип тургускан болду. Бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери К. Ч. Хайдыптың удуртулгазы-биле бөлүк аныяктар садыгжының мергежилин маңаа шиңгээдип ап эгелээр. Ол — садыгның магазиннерин кадрлар-биле четчелээр айтырыгны шиитпирлээринге идиг болуру чугаажок.

Садыгжыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган деп үстүнде-ле чугаалаан болгай бис. Шынап-ла ындыг. Садыгжыларның ажыглалында кызыл-булуң, дыштаныылга, чем кылыр өрээлдер бар.

Магазинниң директору Зоя Чакчаповна Монгуштан бөгүнден эгелеп маңаа ажылдаар коллектив-биле бисти таныштырарын дилээривиске, ол мынча деп чугаалады:

— Магазинни № 16 садыг каттыжыышкыны кылдыр тургускан. Коллектив 50 кежигүннүг. Ажылдакчыларның тозан хуузу аныяктар, ынчангаш магазинни комсомолчулар-аныяктарныы кылдыр тургускан. Комсомолчу тура-сорук-биле олар ажылдап эгелээрлер. Хоочуннарывыстың, дагдыныкчыларывыстың арга-сүмези аныяк коллективке базым салыышкында херек, ынчангаш садыг шугумунуң хоочуннары С. К. Красавцова, Г. Г. Кривоносова болгаш оон-даа өскелер аныяктар-биле кады баартык артында туруптканнар. Коллектививис демниг, интернационалчы. Бистиң кол сорулгавыс — садып алыкчыларга төлептиг бараан болуру.

Комсомолчулар-аныяк тарының магазинниниң садыгжыларының баштайгы садып алыкчыларын хүлээп алганы-биле № 16 садыг каттыжыышкынының күш-ажылчы намдарының баштайгы хүнү эгелээн. Чыл дургузунда коллектив 3,5 миллион рубльдиң бараанын саарар.

Совет Тываның 40 чыл оюнга уткуштур тудугжуларның кызылчыларга база бир белээ — бо чаа магазин.

В. КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: комсомолчу садыгжы Чечена Саая, магазинниң ниити хевири.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

М. КОЙВИСТОНУҢ чугаазы

Хүндүлүг Чиңгине секретарь Андропов!

Хүндүлүг совет эөлер!

Кадыннар болгаш дээргилер!

Президентиниң албан-дужаалынга туруп турар үемде Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинге албанның баштайгы аян-чоруун боттандырбышаан, маңаа туруп турарым-биле холбаштыр бодумнуң сеткил ханыышкынымны онзалап илергейлээр чылдагаан бөгүн меңде бар. Мени чалааны дээш чүректиң эң-не ханызындан өөрүп четтиргенимни илергейлеп тур мен.

Күрүне баштыңы болуп турарымның бир чылдан бичиинле ажыг үениң дургузунда өске болуушкуннар-биле холбаштыр Совет Эвилелинге келир болгаш силерниң чурттуңарның удуртукчулары-биле маңаа болгаш Финляндияга ужуражыр чаңгыс эвес удаа аргалыг болган мен. Ол ужуражыышкыннар үнелиг болгаш ажыктыг болган.

Бо эгелээн аян-чорукту Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң хөй, харын-даа он-он чылдарда харылзааларынга сайзыраан чаңчылдың уламчылалы кылдыр санап турар мен. Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң аразында харылзааларның уламчылалын болгаш чугула ужур-дузазын, а ол ышкаш бистиң чурттарывыстың болгаш улустарывыстың аразында бот-боттарын хүндүлежириң бо аян-чорук илергейлеп турар.

Бо бодалдарның тодаргай херечизин бисти хүлээп алганыңдан, совет черге аян-чорук кылып келгенивистиң баштайгы базымнарындан эге-

(Төнчүзү 2-ги арында).

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИН ЧЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң бешки чыыжының чедиги сессиязын 1983 чылдың июль 8-те Кызыл хоорайга чыылдырар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай, 1983 чылдың июнь 7.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

лээн үеден бээр эвилең байдалдан көрүп тур мен. Белеткээн кайгамчык чаагай программа дээш, бисти эвилең-биле хүлээп алганы дээш бодумнуң хуумда болгаш мени үдеп чоруур кижилерниң емүнээзинден чүректиң ханызындан өөрүп четтиргишкинни илергейлээр бодай-дыр мен.

Бистиң чурттарывыстың ийи талалыг харылзааларының айтырыгларынга болгаш делегейниң эң чугула айтырыгларынга хамаарыштыр СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары Ю. В. Андропов-биле тодаргай беседаларны бо аян-чоруктуң үезинде кылыр аргалыг болдум. Бистиң күрүнелеривистиң аразынга ниитизи-биле харылзааларга дүүшкен ак сеткилдиг, эвилең болгаш найыралчы байдал-биле бистиң ужуражыышкынывыс онзалап демдеглеттинген. Бистиң калбак кады ажылдажылгавыстың бүгү-ле адырларынга хамаарыштыр дээрги Чиңгине секретарь Силерниң илергейлээн сонуургалыңар болгаш билдилиг чоруунар мени дыка магадатты.

Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң харылзаалары быжыг, янзы-бүрү характерлиг болгаш бот-боттарывыстың аян-чоруктарывыстың түңнелинде болгаш хүн бүрүнүң ажылынга чаа утка-шынар-биле доктаамал байлакшып турар. Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээ бистиң чурттарывыстың аразынга чардынган 1948 чылда ол кады ажылдажылганың үндезини тургустунган.

Найыралдыг харылзааларда чурттап турар кожа ийи чурттар боттарының харылзааларын четчир узун хуусаалыг кылдыр тургузары ажыктыг болур. Аңаа үндезиннерни Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээ хандырган. Бүгү кады ажылдажылгага болгаш ооң хөгжүлдезинге бүзүреддиг болгаш идегелдиг чорукту ындыг планныг байдал тургузуп турар.

Янзы-бүрү күрүнелерниң байдалынга болгаш сорулгаларынга хамаарыштыр бүзүрел чок чорукту чиңги-биле тургузуп турар илдең-не эргилделиг үеии делегей политиказында ам чурттап эртип турар-дыр бис. Ынчалзажок бо байдалга хамаарыштыр Финляндияда кандыг-даа артык сеткил болгаш хоозун бодал чок. «Паасикиви-Кекконенниң шугумун» моон соңгаар-даа быжыы-биле эдерер бис.

Кожавыс улуг күрүне-биле, Совет Эвилели-биле бистиң харылзааларывыс бодунуң утка-шынарының талазы-биле өскерлиш чок арткан кол документиге үжен бүдүн болгаш чартык чыл дургузунда үндезилеттинген факт Финляндияның делегей байдалының быжыг чоруунга шиитпирлиг идиглиг болуп турар. Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээ ооң күштүг хуусаазы төнмээнде амгы хевиринге узадыры ынчангаш күзенчиг деп санаан бис. Совет Эвилелиниң удуртукчулары аңаа белевин боттарының талазындан илергейлээннер. 1955 болгаш 1970 чылдарда база ынчаар кылган төлээде, ол керээниң күштүг болур хуусаазын чогуур үезинде узадыры чаагай чаңчыл болган.

Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң дээди удуртукчулары бөгүн манаа, Кремльге ол чугаалажыышкыннарның түңнелиниң, Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээниң күштүг болур хуусаазын узадыр дугайында протоколга ат салганының херечилери болган. Бүзүрежилгелиг финлянд-совет харылзааларның үргүлчүлелиниң болгаш өскерлиш чогун ол акт тодаргай онзалап демдеглеп, ук харылзааларны узун хуусаада хөгжүдеринге аргаларны тургузуп турар. Бистиң харылзааларывыстың кол документизиниң күштүг болур хуусаазын Совет Эвилелинге албанның баштайгы аян-чоруумнун үезинде узатканы эң-не чугула болган деп хуумда санап турар мен. Ол узадыышкын мээң аян-чоруумну чугула күрүне ужур-дузалыг болдуруп турар.

Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээге ат салган хүнден бээр бо чылдың чазынында 35 чыл болган. Бистиң чурттарывыстың харылзааларын төөгүлүг перспектива талазы-биле үнелеп көөр арганы ол хире узун үе-чада берип турар.

Хандыр көрген ол шиитпирниң ачызында Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң аразында харылзаалар делегей байдалының өскерлиишкиннеринге болгаш салдарлыг чайгылыышкыннарга алыспас чаагай кожа-хелбээ харылзааларының үлегери болган. Ол харылзаалар ийи чурттарның болгаш улустарның үндезин эрге-ажыктарынга бүрүн дүгжүп турарын дуржулга бадыткаан. Боттарының аразынга экономиктиг харылзаалар Финляндия биле Совет Эвилелиниң харылзааларында кол черни ээлеп турар. Финляндияның көрүп турары-биле алырга, бистиң садыглажыышкынывыс бистиң бүгү улус ажыл-агыйывыска кажан-даа чугула фактор боор турар. Ол чүгле Финляндияның экспортунга хамаарышпайн турар. Ол бистиң Совет Эвилелинден ап турар чүүлдеривиске база улуг хемчээлдии-биле хамааржыр.

Ниитизи-биле бистиң аравыста экономиктиг кады ажылдажылга бистиң күзеливисти ёзугаар калбарып турар. Делегей экономиказының чайгылыышкыннары бистиң ийи талалыг садыывыска база салдарлыг болган болбайн аан, ынчалза-даа ооң уржуундан тургустунуп келген берге айтырыгларны бистиң чаңчыл ёзугаар эки кады ажылдажылгавыстың ёзузу-биле, ийи таланың эрге-ажыктарын барымдаалап тургаш, шиитпирлеп шыдаан бис.

Чоокта чаа бистер 1986—90 чылдарга бараан сарыылгазының болгаш төлевирлерниң дугайында зэлчеглиг дугуржулганы ажылдап кылырынче эгелеп кирген бис. Ол бо керээниң үезиниң эгелээрниң бетинде-ле бистиң садыывыска чугула ужур-дузалыг болур ужурлуг. Бараан саарылгазының болгаш төлевирлер дугайында амгы беш чыл дугуржулгазының орту кирип турар үезинде айыттынган дугуржулгада болгаш экономиктиг кады ажылдажылганың үр хуусаалыг программазында көрдүнген сорулгалар чедип алдынары, харын-даа ажыр күүсеттинери чиггизиниг чок ындыг садыглажыышкын деңнелин чедип алганывысты чугаалап болур бис. Дараазының беш чыл хуусаалыг үениң сорулгазы чүл дээрге, мен бодап турарымга, садыгны үргүлчүлээрин хандырарын эвээш-ле хемчээлдиг дизе, чедип алдынган хемчээл-биле чорудары чугула. Ооң-биле кады садыглажыышкынның структуразын база сайзырацгайжытса эки.

Эргим өңнүктер,

делегей байдалы бистиң аравыста харылзааларга чаңчыгып калганывыстан дыка ылгалып турары хараадан-чыг-дыр. Мындыг байдалдың үезинде бистиң практика кырынга чедип алган дуржулгавыстың ужур-дузазы апаа-даазындан улуг кылдыр демдеглеттинер. Ол дуржулга бодунуң хемчээлиниң болгаш ниитилел системаларының-даа талазы-биле аңгы-аңгы ийи күрүнениң аразынга кайгамчыктыг эки харылзаалар болгаш калбак хемчээлдиг кады ажылдажылга туруп болурунуң дугайын херечилеп турар.

Делегейге хамаарыштыр алырга, финлянд-совет эки харылзааларның ужур-дузазы хамыктың мурнунда Европаның Соңгу чүгүнде байдалга салдарлыг боор турары билдингир. Бистиң чурттарывыстың аразынга 1948 чылдың керээзинге үндезилеп чорутунуп турар харылзаалар бистиң-биле кожа районга ниити быжыг байдалды камгалаарынга боттуг салдарны чедирип турар. Финляндияның сорулгазы Европаның Соңгу чүгүн делегейниң дүшкүүрлүг чорууидан дашкаар, быжыг турушттуг байдалга моон-даа соңгаар хевээр тургузары болур.

Европаның Соңгу чүгүнге быжыг турушттуг чорукту хандырарынга ол районну бүгү-ле болу берип болур байдалдар үезинде ядролуг чепсек чок хевээр тургузары чугула болур ийик. Бистер президент Кекконенниң 1963 чылда-ла кылганы чогуур саналдарынга үндезилээш, Европаның Соңгу чүгүнге ядролуг чепсек чок зонаны тургузары дээш моон-даа соңгаар күжүвүстү салыр апаар бис. Дээрги Чиңгине секретарь, Финляндияның инициативазын Совет Эвилелиниң чүүлдүгзүнүп көрүп турарының дугайында, а ол ышкаш Соңгу чүк чурттарынга чедип турар бодунуң девискээринге хамаарыштыр хемчеглер дугайында айтырыгны көөрүнге ооң белениниң дугайында Силерниң үстүнде чүүлдерге холбаштыр чоокта чаа медеглелиннерни бистер, финнер, таарымчалыг деп хүлээп алган бис.

Ниитизи-биле алырга, делегей байдалы сагышсыралды болдуруп турар. Ынчангаш боо-чепсектиң үргүлчүлевишаан эндере бүдүрүүшкүнүн соксадыры болгаш ооң түңнелинде улуг идегел болгаш кады ажылдажылгага белени-биле онзаланган эки байдалды тургузары бирги чергелиг чугула негелде боор турар. Ол дээрге, келир үеге идегелди быжыглаарының кара чаңгыс оруу болгай. Боо-чепсекти, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче угланган бүгү күжениишкин бирги чергелиг чугула чүүл боор турар. Женевада боор турар чугаалажыышкыннар бистерниң шуптувуска хамааржыр, ынчангаш ол чугаалажыышкыннарны дугуржулгага чедирерин чалбыыштыы-биле күзеп, дүрген-не болза, эки болур деп күзеп турар бис. Ниити-европа чөвүлел хуралының киржикчилери чурттарның төлээлекчилериниң ийиги ужуражыышкыны Мадридте үш чыл үргүлчүлеп келген. Бистер түңнел шиитпирниң бүгү-ле тус-тус чүүлдерин деңге хаара туткан утка-шынарлыг документини аңаа ажылдап кылыр боор деп идегеп турар бис. Финляндия өске-даа нейтралдыг болгаш каяа-даа каттышпаан чурттар-биле кады ол сорулганы чедип алырының чугулазын онзалап айтып, ол дээш могаг чок күжениишкинни кылып турар. Бистер тайбыңны быжыглаарының эрге-ажыктары дээш, боттарывыстың нейтралдыг политикавысты боттандырар дээш, херек кырында ынчаар чүткүп турар бис. Келир үеде бүгү Европага айыыл чок чорукту быжыглаарынче угланган бистиң угланыышкынывыска болгаш бистиң бодувустуң эрге-ажыктарывыска ниити-европа чөвүлел хуралының эгелээни чавырлыышкынга биске аңаа салдар чедирер арга туруп кээр таварылгаларда идиг кылыры база таарымчалыг болур.

Эргим өңнүктер,

мен мында финлянд-совет харылзааларның эң үнелиг чаңчылдарын үргүлчүлээр дээш келген туруп турар мен. Мээң мурнумдагы президентилер Паасикиви биле Кекконен боттарының талазындан бистиң харылзааларывысты амгы бедик деңнелге чедир тургузуп, калбарткан болгай. Мээң ону салгап алган чоруум меңээ-даа, бүгү финн улуска-даа харысалганы онаап турар. Бистер ону барымдаалааш, моон-даа соңгаар бурунгаарлаар апаар бис. Ол харылзааларны хөгжүдеринге Совет Эвилелиниң удуртукчуларының кылып турар деткимчези кайы хире улуг үнелиин база катап демдеглээр аргалыг болдум. Ону медереп билир чорук бистиң чурттарының аразынга харылзааларны улам калбартыр талазы-биле ажылды үргүлчүлээрин чиңгедир.

* * *

Дээрги Чиңгине секретарь, бистиң чурттарывыстың аразынга харылзааларынга төөгүлүг бо чылда ол эки харылзааларның келир үези дээш, Силерниң, дээрги Чиңгине секретарь, кадыкшылыңар дээш, силерниң чедиишкиннер дээш, бүгү совет улустуң аксының кежии дээш дашка кодурерин чөпшээреп көрүңер.

Ю. В. Андроповтуң болгаш М. Койвистонуң чугааларын чыылганнар улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүледиг адыш часкаашкыннары боор турган.

Дүштеки шайлалга найыралдыг байдалга боор эрткен.

(СЭТА).

БЕДИК ДАГНЫҢ ХЕРЭЭЖЕННЕРИ

Бедик дагның кызы-дыр мен,
Бизең тевер чуңма дег мен — деп, Бай-Тайганың малчын кыстары чоргаар бадыргылаар.

Бо районнуң бөгүнгү херээжен чону чүгле мал ажылынга мергежээн эвес, а чер ажылының база-ла билдилиг кижилери болуп, даглар эдээ улуг делгемнерге тараа, мал чеми тарып, бедик дүжүттү өстүрүп турарлар.

Бай-Тайга девискээринге 1981 чылдың чазы, чайы каңдаашкынныг, үргүлчү-ле изиг хаттыг хүннер болуп турган. Ооң уламындан теректерниң бүрүлери июльда-ла саргарып кадып турган.

Агаар-бойдустуң мындыг бергезин ажып эртери, келир кыштаглаашкынга белеткел— хүннүң чугула айтырыы турган. Ынчан «Тээли» совхозтуң Найырал салбырынга суггатчылар хуралы болган. Аңаа Долзаң Чымба келбээн болган.

— Долзаң Ламажыковнага хурал болурун дүүн дыңнатпаан-дыр бис. Бөгүн ол коңчуг эрте суг уткуп чорупкан-дыр — деп, Ээр-Хавак кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы О. Чедер-оол эпчоксунуп чугаалады.

Даартагы хүн база-ла өртендир изиир хүннерниң бирээзи. Эртенгиниң 4 шакта хову бригадазынче хапкан бис. Буга унундан ырак эвесте хүүректер туткан ийи кижиниң барааны көстүп келди. Олар арыкчыгаштарже суг бадырган. кидин тулук ажылдаан турлар. Арыкчыгаштарны каап эртенниң хаязазын уткуштур көөрге, харын-даа чараш: чиңге-чиңге кыланнаар. дырланнаар, чаржып ойнап чыткандыг. Суг дески агып, люцерна деңдески үнүп чыдар.

Суггатчылар ол аразында олаанга чеде бергеннер.

— Эртенги байыр-биле, Долзаа Ламажыковна!— деп, мендилештивис. «Экии» дээш, суггатчы ажылчы холдары-биле холумну дыңзыг тутту.

— Суур удуп турар, а силер ынаг тулук ажылдап турар, оода-ла кежээлерде эртежик удуп тур боор силер, аа?— деп, чугаа эрээн мен.

— Уругларның ижер-чиирин, идик-хевин белеткээр, ийи-чаңгыс инек мал дээш чүү чок дээр силер, колдуунда-ла орай удуур болгай бис — дээш, сарыг шайын кудуп, быжырган далганын салып ора уламчылады. — Буга унунга суггатчылар көвүдээнде. сугну уткуп алырга, мурнаан суггатчыга суг кезээде элбек болур.

Долзаң Чымба 1981 чылдан бээр хову ажылынга ажылдап эгелээн. Ол баштай-ла «Тээли» совхозтуң огород бригадазын үндезилээринге үлүүн база киирген.

— Чаагай дүжүт чүгле чайгы суггаттан хамааржыр дээр болза шын эвес, ужурунда суггатчы быжыглаткан шөлүн бүдүн чыл дургузунда хайгаараар. Күзүн саваң, боктап аштап арыглаар, черни аңдарганының байдалындан суггарылганың шынары база хамааржыр. Ол ышкаш күскү суггарылганы суг доштал-гыже үргүлчүлээр болза, часкы суггатка улуг күш үнмес ийин — деп, чугаалап олурду.

Ынчан ол гадан 25 центнерден эвээш дүжүт алыр социалистиг хүлээлгени алгаш. чарышка «Тээли» совхозтуң база бир шыырак суггатчызы Анай Хертекти кыйгырган. Каңдаашкынныг ол чылда безин Долзаң Ламажыковна 101 гаңың ийиги дүжүдүн ап люцернаның гадап-на 30 центнер дүжүдүн алган.

Суггатчы өске херээженнер Анай Хертек, Катангы Хертек, Хирлиг Амырбиде база-ла эки коргүзүглерни чедип алганнар.

Партия райкому, партком, кодээ Совет күүскому болгаш совхоз дирекциязы бөдүүн ишчилер бистерниң ажылывысты үнелеп, хүндүлүг бижиктер, өртектиг белектер-биле демдеглеп, моон соңгаар эки ажылдаарынга идигни берип турар. Хөй уругларлыг суггатчы меңээ улуг үнелел болза, мени улус депутаттарының район Совединиң депутадынга чонумнуң депшиткени деп. Д. Л. Чымба чоргаарал-биле чугаалап турду.

Улуг амыдыралдан хойну көрүп, ооң херечизи болуп чоруур болгай бис. Херээженнерниң хову ажылының ёзулуг, билиглиг специалистери болуп ажылдап турарынга канчап чоргаарланмас бис? Шынап-ла, туткаш кирипкенде херээжен кижиниң кылып билбес, шыдавас ажылы турбас. Херээженнер хову ажылынга хейу-биле киришкен тудум, ында механизаторлар, тараажылар коллективиниң ажылы шынарлыг, ында эр кижилерге ажылдаары «безин солун, оларны хей-аът киирер, артында чаржып ажылдаар.

Районда «Бай-Тал» совхозтуң херээженнери чер-даа, мал-даа ажылының ёзулуг-ла мастерлери. Тараа ажаап, сиген кезип, долгап турда, кандыг-даа эрлерден дудак чок. Бо совхозта сиген кезер, сиген долгаар херээженнерниң бир сураглыг бригадазы бар. Ол бригаданы тос чыл дургузунда Маадыр ие Дажы-Серен Хомушкуевна Кунгаа удуртуп турар.

Сиген белеткелиниң кампаниязы доостурга бригада кежигүннери совхозтуң малчыннарының чурттаар бажыңнарын, чунар-бажыңнарын чугайлап, ниитизи-биле кыштагларның үүрмек септелгезин кылыр.

Район төвү Тээли суурнуң чурттакчызы Сержи Повлашовна Хертек хүннүң-не коңчуг эрте ажылче бар чыдар. Ол «Тээли» совхозтуң Найырал салбырының ногаажылар бригадазының бригадири. Ол ам 13 чыл дургузунда бригаданы удуртуп, дыка хөй аныяктарны, херээженнерни бо амыдыралчы, чымыштыг ажылга өөреткен. Бо бригада чылдың-на 20 гектар шөлге картофель, капуста, помидор, огурец аймаан олуртуп, багай эвес дүжүттү ап келген. Бригада кежигүннери чылдың-на ногаа ажаап өстүреринден аңгыда, ниитиниң малынга сиген белеткээринге активчи киржип келгеннер.

Дуржулгалыг коммунист бригадир Сержи Повлашовна кол бүдүрүлге ажылындан аңгыда районнуң болгаш совхозтуң хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Төрээн суурун чаагайжыдар, өг-бүле бүрүзүн огородтуг болдурар, ооң-биле дузалал ажыл-агыйын улам быжыглаар, уруглар кижизидилгезинче чогуур кичээнгейни салыр дугайында суртаал ажылын чорудуп турар. Бир эвес быжыг корум-чурум чок база ажылдың культуразын, шынарын, бүдүрүкчүлүүн бедитпес болза, салдынган сорулганы чедип алыры берге деп, ол чаңгыс чер чурттугларынга бо-ла чугаалаар.

Ховунуң ээлери херээженнер дугайында чугаам ам-даа төнмээн ийин. Бо чүүлдү бижиринче бир-ле катап мени сагыш алындырган кижи дугайын чугаалавас аргам чок. Ол «Мурнакчы» совхозтуң кол агроному Сара Сүлдүмовна Соржу-дур.

— Бай-Тайганың ажыл-агыйларын таптыг кезип, сонуургаар болза чер ажылында херээженнер кайы хөй. Оларның чамдыктарынга чалгаа, шүшпең чамдык эрлер бырашпас чыгыы болдур ийин — деп, ол чугаалаан чүве.

Сара Сүлдүмовна чер ажылынга 23 чыл дургузунда билиин, арга-дуржулгазын баралгаткан. Ол тараалаң Таңды эдээнге төрүттүнген. 1960 чылда Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң агрономия салбырын доосканш, «Мурнакчы» совхозка ажылдап келген.

— Бүдүрүлге практиказын Шуйнуң шөлдеринге эрттирген мен, а районнарже үелерге чоруп турда, ынчан колхоз даргазы турган Х. Кудурукпай Кызылдан мени эдертип алгаш келген, ону чоргаарал-биле сактып чоруур мен — деп, ол чугаалаар.

Аныяк агроном кыстың чер-биле баштай ажылдап эгелээн чылдарында ажыл-агыйның кол агроному турган Борис Андреевич Колотов, кол зоотехник Юрий Филипович Талдыков, механизатор, хову бригадири Чодураа Хомушкуевич Кочаа дээш өске-даа дуржулгалыг эштер дузалажып турган.

Бир-ле катап колхоз даргазы Хертек Чүдекеевич Сараны кабинединче келдирткеш, ону кичээнгейлиг дыңнааш, ажылының шуудап турарын эскергенин чугаалааш, дараазында сүмени каткан. Агроном кижи ажылдаар шөлүн улам ханы танып өөренир. Ооң хөрзүнүн, үнүжүн, эки билип алганда ажылдаарынга чиик апаар. Ооң аңгыда, дуржулгалыг механизаторларны дамчыштыр техниканы өөренип көр, дидим кижи болгай сен, Сара — деп коңчуг шыңгыы, ынчалзажок чылыг-чымчак сөстер-биле чагаан.

Шуйжулар тараа культураларын болгаш хөй чылдыг үнүштерни колдуунда-ла Чаңгыс-Терек ховузунда тарып турар. Ында 600 ажыг га шөлдү Шуйнуң системазы-биле, а хову бригадазының турлааның артыы талазында чаңгыс чылдыг сиген тараан шөлдерни, ниити сиген шөлдерин Базырак системазы суггарар. Ынчалза-даа Шуй системазын, Чаңгыс-Терек ховузунда тараа шөлүн долузу-биле чедиштир суггарарын чедип алырда, ам-даа организастыг ажылды чорудар апаар. Кедизинде бо тараа шөлүнүң хөй кезиин хөй чылдыг сигеннер-биле тарыырын чедип алыр сорулгалыг бис деп, кол агроном тайылбырлай-дыр.

Соолгу үеде «Мурнакчы» совхоз экономика талазы-биле шыырак ажыл-агыйларның бирээзи апарган. Эрткен юбилейлиг чылда социалистиг чарышка тиилекчи болгаш СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң база ВЛКСМ ТК-ның тураскаалдыг тугу-биле шаңнатканын билир бис.

Бо чылын тарып турар үрезинни совхозтуң шөлдеринге өстүргеш, уруп белеткээн. Мал чеминден аңгыда, чурттакчы чоннуң хереглелинге арбай, чиңге-тарааны пландан ажыр тарааш, алган дүжүдүн аңмаарлап, сезоннуг ажылдар, чайлаглаашкын үезинде совхоз ажылчыннарынга садып турар.

1982 чылда херээжен суггатчылар Хорлуу Саая, Натпит Хертек олар гадан 16-дан 26 центнер чедир арбайның болгаш люцернаның дүжүдүн алган.

Сара Сүлдүмовна Шуй суурнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы. Совет Тываның 40 чылынга бүгү талалыг белеткелдерни чорудар дээш, чөвүлелдиң кежигүннери, агитквартиралар даргалары улуг ажылды чорудуп турар. Чөвүлелдиң ажыл планында өг-бүле бүрүзүнге дузалал ажыл-агыйын тудары болгаш база ногаа, картофельди тарыыры көрдүнген. Бо чылын агитквартиралар аразында «Эң эки чаагайжыткан бажың», «Эң эки ажыл-агыйлыг өг-бүле» деп социалистиг чарышты чарлаап. Шуй суурнуң ажыл-ишчи херээженнери быжыг корум-чурумнуг, үлегерлиг, чаагайжыттынган суур дээш чүткүлдүг ажылдап турарлар.

Кандыг-даа ажылдакчыны ооң хууда амыдыралы, ажы-төлү хей-аът киирип, чалгыналдырар болгай. Агроном бези канчаар-даа тургузу ажылдааш чанып кээрге, кыстары Марина, Бирма олардан биче оглу Алёша улуг өөрүшкү-биле уткуурлар.

Хову-шөлдүң ээлериниң мындыг ажы-төлү иелериниң херээн төлептиг уламчылаары чугаажок...

Н. ТЫРТЫК-КАРА.

Редакциядан: Эргим номчукчулар! Силерниң ажылдап, чурттап турар чериңерде бо чүүлде херээженнер дег бүдүрүлгеде, организацияларда, албан черлеринде эки ажылдап, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, уругларын төлептиг кылдыр кижизидип турар кижилер дугайын бисче бижиңер. Ындыг материалдарны «Совет Тываның 40 чылынга уткуштур» деп рубрика-биле парлаар.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

ЧААГАЙЖЫДЫЛГА ТУРЗА-ДАА

Сууру чаагайжыттынган шиник болзун дээш эрзинчилер чыл санында ооң кудумчуларынга тарымал үнүштерни, чечектерни тарып, бута-сумунну казып турар. Чаагайжыдылга талазы-биле кылдынып турар ажылдарның хемчээли улуг, ындыг-даа болза, түңнели ындыг-ла коңчуг көскү эвес. Чылдагааны чогум чүдел?

Суурнуң кудумчуларынга чылдың-на хөй ыяштарны эккеп олуртуп турар. Оларның чамдыктары быжыглып чадап чоруй, кадып калыр. Чылдагааны? Суггарылганың, ажаалда-хайгааралдың багайы. Чок болза, инек, хавап кажаа иштинче киргеш, үнүштерни чаза базып кааптар. А бугалар чайгы үеде суурнуң чурттакчыларының хаваннарының чыдар хөөлбээ болу бээр. Буга-сумун чөп ажыгланмайн турар. Бок тегерип чурумчутпааныңдан суур чаны ол хавактар кыры дургаар, оруктар кыдыында бок тейлени берген чыткылаар. Чамдык албан черлериниң, организацияларның, чурттаалга бажыңнарының девискээриниң санитарлыг байдалы негелдеге дүүшпес, ниити кудуктар чаны база ындыг.

Чаагайжыдылга ажылы кылдынып турза-даа үстүнде чугаалааным чамдык ол четпестер суурнуң ниити аян-шинчизин базып турарын айтыр апаар.

О. СОЯН.

ШЭЭР МАЛДЫ ОДАРЛАДЫП СЕМИРТИРИ

Эът болгаш дүк бүдүрүлгезин көвүдедириниң эң чугула үнер достериниң бирээзи болза, малды чайгаар бүткен одарларлыг, серинн оъттуг тайгаларга одарладып семиртири болур. Үнген оъттарның ботаниктиг составын барымдаалап чайгаар бүткен одарларны ховунуң, дагның, тайганың, шынааның, арга-арыгның, тулааның одарлары кылдыр ылгаар. Оларның малга эң эктлери ховунуң, дагның, тайганың, кургаг шынааларның одарлары болур.

Тайга одарлары бистиң районда бүгү совхозтарның малының чайгы үеде кол одары болуп турар. Хөй малга тайгаларының кургаг мээстерин шилип одарладыры чугула. Суггат тайга одарларында элбек болгаш мал семиртилгезинге улуг рольдуг.

Он бирги беш чылдың өзек чылында эът болгаш дүк бүдүрерин көвүдедир талазы-биле СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң салган улуг сорулгаларын амыдыралга чедиишкиниг боттандырарынга бистиң районнуң мурнакчы хойжулары хойларның болгаш өшкүлерниң одарладып семиртилгезин серии, оъттуг тайгаларга чорудуп тургаш, эки түңнелдерни чедип алырын планнап турар.

Одарладып семиртилгениң организастаарга хойларның хонукта деңзи немээри 150—200 грамм болур. Ындыг болганда. одарладып семиртилгениң 90 хонуунуң дургузунда хой бүрүзү бодунун дириг деңзизинге 13—18 килограммны немей ап болур-дур.

Чайгы одар-белчиирлерге, эң эвээш күш-ажылды болгаш хереглерни чарыгдап тургаш, малды одарладып семиртири эът бүдүрүлгезин көвүдедиринче улуг кураавыр болур. Ындыг турбуже бистиң районнуң чамдык ажыл-агыйлары ол чугула кампанияже онза кичээнгей салбайн келген. Ол чорук ылангыя «Хемчик» болгаш «Шекпээр» совхозтарының тускай эртемниглеринге болгаш малчыннарынга хамааржыр.

Малдың чайгы одарладып семиртилгезинче онза кичээнгейни угландырбаан түңнелинде бо чылда мал кыштаглаашкыны бо совхозтарда коңчуг берге байдалга эрткен. Ооң уламындан ниитиниң малының олуп-хораар чоруу көвүдээн. Чыл эгезинден тура бо чылдың апрель 1-ге чедир «Хемчик» болгаш «Шекпээр» совхозтарда бода малдың олуп хорааары 2—2 катап, хой, өшкүнүң хорааары 3—3 катап өскен. Эрткен чылдың деңнели-биле алырга чүгле март айда «Хемчик» совхозта бода малдың олуп-хорааары 4 катап, хой, өшкүнүң — 5 катап өскен. Моон алгаш көөрге чамдык совхозтарның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери малды чайын одарладып семиртиринче кошкак кичээнгей салып, ону ыракта четпес организастап турары илдең.

Специалистиң индири

Одарладып семиртилгени организастаарда хойжу эмнерлиг ветеринария сумказын бодунга ап чоруур хүлээлгелиг. Хойлар дыштанып турар үеде хойжу кижи хой бүрүзүн хынамчалыг хайгаарап көөр, чогуур профилактиктиг эмнээшкиннерни кылыр, дуюгларның караңгайларын дескилеп кезер болгаш аштаар, дуюглар куртуй берген болза, ооң-биле демисел чорудар.

Хойлар тоттур оъттаан тудум-на оларның деңгилдези улам эки болур деп чүвени дуржулга көргүзүп турар. Мынчангаш, аргалыг болза, оларны одарларга үр кадарар херек. Чайын хүндүскү одарлаашкынны бергедедип кээр аажок изиг үелерде хойжулар кежээки, эртенги болгаш дүнеки серии үелерни чөп ажыглаза чогуур. Одарларның хүндүскү үезинде 4—5 шагын, дүнеки үезиниң 3—4 шагын хойларның дыштаныылгазынга ажыглаары чугула. Ынчангаш хойларның оъттаарынга хонуктуң 16 шагын ажыглаар херек. Ол сорулга-биле одарлаашкын чазын эртенгиниң 4 шактан, чайгы үеде—3 шактан эгелээр, хүндүс дыштаныры чазын 12 шактан 14 шакка чедер, чайын 11 шактан 14—15 шакка чедер, хүндүскү дыш соонда оъткарылга чазын 14 шактан 19—22 шакка, чайын 14—15 шактан 21—23 шакка чедер.

Хүн чурумун шак ынчаар доктаадып алгаш, чамдык мурнакчы хойжулар одарладып семиртилге үезинде бир хойнуң хонукта чемежир ортумак деңзизин 200 грамм болгаш оон-даа ажырып турар. Чазын эрте болгаш күстүң соок үезинде мурнакчы хойжулар малдың хүндүскү одарлаашкынын эртенден кежээге чедирип турар. Чылдың ол үезинде хойларның дыштаныылгазын дүнеже шилчидер.

Одарладып семиртилге үезинде хойларга суг ижиртиринче улуг кичээнгейни салыры эргежок чугула. Хойлар эки оъттазын, одарны чөп ажыглазын, оларның немежир деңзизи көвүдезин дээш, оларга хүнде 2—3 удаа арыг эки сугну ижиртир. Оъттаар хөөнүн чидирбес болгаш чемни эки шиңгээдип алыр төлээде, одарладып семиртилгеде хойлар чылгаар дус-биле хүн бүрү хандыртынган турар. Дус хойжу бүрүзүнүң коданынга ылап-ла турар ужурлуг.

Одарладып семиртилгеге одарлаашкынның техниказы база улуг ужур-дузалыг. Эң эки арга—одарларны бөлүктерге үскеш, ону ээлчег-биле чоорту бөлүктеп ажыглаарының аргазы болур. Одарладып семиртилгеге кирер одарларны колдуунда-ла 6—7 бөлүкке үзер болгаш бөлүк бүрүзүн 5—6 катап кадарып ажыглаар.

Одарладып семиртилгеге үскеп одарларны ажыглаарының ындыг чуруму хойларга хүн-бүрүде-ле чаа ногаап оът чидиртир арганы бээр. Ооң аңгыда үргүлчү чаңгыс одардан оъттаарга хойларның хөңнү калы бээр болгаш деңзи немелдези шоолуг эвес апаар болганда, аңгы-аңгы одарлар ажыглаары эргежок чугула.

Одарладып семиртилге үезинде хойларны одарга маңнаштырып болбас, оларны аргалыт-ла болза одарларга чүгле чергелешкек кылдыр чорудуп оъткарар херек, ынчан хойлар дүрген болгаш эки семирир.

Хөй-хөй хойжуларның болгаш тускай эртемниглерниң хайгааралы-биле алырга, хойларны дүнеки болгаш хүндүскү дыштаныылга үезинде дыкпыш кажааларга кажаалап болбас. Ол болза хойларның дыштанырынга шаптыктаар, а чаъстыгда—малгашталыр чорукка чедирер. Ындыг ажаалда хойларны харыксырадыр болгаш оларның дүгүн хирлендирер, дүк продуктулуун эвээжедир болгаш ооң шынарын кудуладыр. Ынчангаш семиртилге үезинде хойларны кажаалавайн ажык черге тургузар, ынчан хой бүрүзү чыдып дыштаныр черин боду, хостуг шилип алыр.

Одарладып семиртилгениң чорун турарын контрольдап хынаар төлээде, хыналда чорударынга хереглээр бөлүк хойлар тургузар ужурлуг. Контроль бөлүүнге 20 хойдан-на бир хой кирер. Контрольга кирген хойларның баштарын будук-биле демдеглээш, деңзилеп турар. Контроль бөлүүнде хойларны баштай одарладып семиртириниң эгезинде деңзилээш, оон соңгаар үжен хонук эрткен санында-ла деңзилээр.

Ынчангаш тус-тус үелер дургузунда бир баштың дириг деңзизиниң ортумак немелдези тодаргайлаттынар болгаш контроль бөлүктүң деңзи немелдезиниң чижээ-биле бүгү кодан хойнуң деңзи немелдезин доктаадыр.

Контроль бөлүү үргүлчү-ле бүгү хойларның аразынга чоруур, оларны чүгле деңзилээшкин үезинде үзүп деңзилээр.

Хойларны деңзилээри болдунар арга чок болган таварылгада, оларның семиртиишкинин карак-биле көрүп база хол-биле семистеп тургаш тодарадыр. Хол-биле хойларның хендирбезинден болгаш бүүректер чаны көп-белдириинден семистээр. Эки семирээн хойларны хол-биле семистээрге кежи эъдинден боъш, чаглыг каъды билдинип турар, ээгизи кадар дуглаанындан санаттынмас, а шоолуг семирбээн хойларның кежи эъдинге чыпшынчак болгаш ээгилери санаттынып турар, кадар чаг немешпээн болур.

Хойларның деңзизи одар семиртилгезиниң эгезинден төнчүзүнге чедир 20—30 хуу улгаткан болза, ону өйүнде, эки семиртиишкин деп санаар.

Хойларны одарладып семиртириниң айыттынган чурумун күүседип тургаш, бистиң районнуң совхоз бүрүзү хой болгаш өшкү эъдин чүс-чүс центнер чедир көвүдедип болур.

К. САРЫГЛАР,
Барыын-Хемчик райкүүскомунуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң инспектор-зоотехниги.

ТУЛА. Областың он тоску районунуң төвүнде автоматтыг телефон станциязы ажылдалга кирген. Областа 400 хире колхоз болгаш совхоз бүрүзүнде АТС бар. Бо беш чылдың төнчүзүнде арткан ийи район — Арсеньево биле Куркинскиге автоматтыг телефон станциязын тургузарын төлевилээн.

ИПАТОВО. (Ставрополь край). Дундаңың суг шыгжамырын Ставропольениң мелиораторлары долдуруп эгелээпнер. Ипатово болгаш Апанасенково районнарның аразында Дунда хемниң суун хоолбектелдирер моондакта тургускан. Кылымал хөлге 80 миллион кубометр суг кирер, ол чорук он чеди муң гектар шөлдү суггарар арганы бээр.

ЛЕНИНГРАД. Аңаа дээрбелерге ап турган эки шынарлыг далганы Ленинградтың кыдыында туттунган чаа комбинаттың агрегаттары үш катап көвүдедип шыдаар. Ооң дериг-херекселдериниң шенелдези доозулган. Ук бүдүрүлге дүн-хүн чок ажылдаар. Автоматчыттынган чаа дээрбе хонукта беш чүс тонна тарааны болбаазырадып кылыр.

ХАРЬКОВ. Боду чоруур, эң бичии машиналарны ук областың үлетпүр бүдүрүлге черлери белеткээн. Ону берге черлерге сиген кезеринге ажыглаар. Ук машиналарны ажыл-агыйларга механизацияның дериг-херекселдерин төлевилээр конструктор бюрозунуң специалистери чогаадып кылганнар.

(СЭТА-ның корреспондентилериниң дыңнадыгларындан).

Күш-культура болгаш спорт:

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР

(«Шынның» «төгерик столу»)

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг чоруун улам ыңай көдүрер дугайында» доктаалын база СЭКП Тыва обкомунуң 1982 чылдың апрельде болган V пленумунуң доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдар бистиң республикада кылдынып турар.

Ындыг-даа болза, спорттуң чамдык хевирлери бисте нептеревейн турар, Күш-культуржуларның мергежили ам-даа чавыс, маргылдааларның шынары куду, оон массалыг чоруу четпес деп, «Шынның» хөй санныг авторлары редакцияже чоруткан чагааларында бижип турар. Ынчангаш бо ажылды улам экижидер талазы-биле кандыг хемчеглер алыр ужурлуг бис деп айтырыгга, «Шынның» «Төгерик столунуң» киржикчилери доктааган. Оларның чамдыктарынга бөгүн сөс бердивис.

Б. С. ЧЫМБА, СЭКП Тыва обкомунуң инструктору:

— Бистиң республикавыска күш-культураны болгаш спортту хөгжүдер талазы-биле чамдык тодаргай ажылдарны СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг чоруун улам ыңай көдүрер дугайында» доктаалынга үндезилеп чорудуп турар бис. Бо айтырыгны СЭКП райкомнарының пленумнарынга, партия ажыл-агый активтериниң хуралдарынга, район болгаш суур Советтериниң сессияларынга, а ол ышкаш комсомол база профэвилел организацияларының хуралдарынга чугаалажып турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында күш-культура болгаш спорт комитединиң коллегиязы, эки тура спорт ниитилелдери күш-культураны болгаш спортту улам ыңай сайзырангайжыдар сорулга-биле 1985 чылга чедир кылып чорудар хемчеглерни ажылдап кылган.

Амгы үеде республикада стадионнар, спорт залдары, эштир бассейннер, волейбол болгаш баскетбол шөлдери, хаак баазалары, кара адар черлер бар. Хостуг хүреш, хаакка маңнаары, волейбол, шыдыраа ойнаары, тыва хүреш, ча адары болгаш өске-даа хевирлер республикада нептерээн. Ол ышкаш дельтапланер клуву база тургустунган. Аңаа дельтапланер спортунга Совет Эвилелиниң чемпионады база болган.

Бистиң республикада ГТО-нуң хөрек демдектериниң эдилекчилериниң, бирги разрядчыларның ССРЭ-ниң база РСФСР-ниң спорт мастерлериниң, аңаа кандидаттарның саны чыл бүрүде өзүп турар. Бүдүрүлгелерде, совхозтарда, албан черлеринде, организацияларда күш-культура коллективтери тургустунгулаан.

Күш-культураның болгаш спорттуң массалыг чоруун бедиткениниң ачызында республиканың спортчуларының мергежили бедип турар. Эрткен чылын хостуг хүрешке РСФСР чемпиону деп атты Александр Доржу чаалап алган. РСФСР-ниң улустарының спартакиадазынга ол идепкейлиг киришкеш, ССРЭ-ниң улустарының удавас болур спартакиадазынга киржир эргени чаалап алган. Дараазында спортчулар Россия Федерациязының шилиндек командаларының составынга киргеннер: Галина Огнева (ча адарынга), Анатолий Кара-Сал, Василий Хурагап (хостуг хүрешке).

Күш-культураны болгаш спортту хөгжүдер талазы-биле көскү чедиишкиннерни Эрзин, Кызыл, Улуг-Хем районнар, Хову-Аксы суур чедип алганнар.

Ындыг-даа болза, бо талазы-биле чорудуп турар ажылывыста ам-даа четпестер бар. Ажылчы чоннарның, ылаңгыя аныяктарның күш-дамыр талазы-биле белеткелин куду деңнелдиг болуп артпышаан. Республиканың чурттакчы чонунуң дыка хөй хуузу күш-культурадан болгаш спорттан хоорук. Бо ажылдар Бии-Хем, Таңды, Бай-Тайга, Тес-Хем, Барыын-Хемчик районнарда шуудавайн турар. Дыка хөй бүдүрүлгелерде, совхозтарда, албан черлеринде, организацияларда бүдүрүлге гимнастиказы, туризм, спартакиада болбайн турар.

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле спорт ажылын хөгжүдерин профэвилел, комсомол органнары, күш-культура организацияларының чорудар ужурлуг турбуже, ону кичээнгейге албаин турарындан бо ажыл дыка хөй черде сулараан. Чамдык районнарда, күш-ажылчы коллективтерде, өөредилге черлеринде, школаларда ГТО комплекстериниң нормаларының дужааллазы багай организастаттынып турар.

Бо четпестерни кичээнгейге ап, оларны чайладыр талазы-биле хемчеглерни республиканың күш-культура болгаш спорт комитеди, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организациялар ап турза-даа дээжи чавыс болуп артпышаан. Ону экижидер талазы-биле санал-оналдарны бо «төгерик столдуң» киржикчилери бээр дээрзинге идегээр апаар.

А. А. АРАКЧАА, республиканың күш-культура болгаш спорт комитединиң даргазының оралакчызы:

— Шугумчүлел шын дээрзин бадыткаар, ону хүлээп алыр апаар. Чогум чедиишкиннеривис четпестерден хөй болдур ийин. Бо удаада мен «Азия төвү» шаңнал дээш маргылдаа дугайында чугаалап көрейн. Июль төнчүзүнде чиник атлетикага, «хөм бөмбүкке» бирги чер дээш маргылдаалар болур. Ол-ла шаңнал дээш июль 9, 10, 11, 12 хүннерде Фрунзе, Караганда, Душанбе, Москва, Ленинград хоорайларга база маргылдаалар болгулаар, аңаа бистиң республиканың спортчулары база киржирлер.

Тыва хүреш маргылдаалары бо удаада мурнуку чылдардан бедик деңнелге эртер. Бистиң республика 5 команданы аңаа тургузар. Бо бүгү ажылдар күш-культураның болгаш спорттуң массалыг чоруун улам ыңай бедиринге эвээш-биче-даа болза салыышкынны киирер, чурттакчыларының спортчу хей-аъдын көдүреринге улуг идиглиг болуру чугаажок.

Бар четпестерни чайладыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар бис. Ажылчы чоннарны күш-культура болгаш спортче хаара тударынга улуг күш, деткимче херек. Ынчангаш хөй-ниити организациялары-биле харылзаавысты улам быжыглап, салдынган сорулганы чедиишкинниг күүседир дээш ажылдаар апаар бис.

В. И. ТУРОВ, ВЛКСМ обкомунуң килдис эргелекчизи:

— СЭКП Тыва обкомунуң күш-культураны болгаш спортту хөгжүдер талазы-биле айтырыгны чугаалашкан V пленумунуң соонда комсомол обкому база бодунуң пленумун эрттирип, ук айтырыгга хамаарыштыр тодаргай доктаалды хүлээп алган. Ооң күүселдезин республиканың комсомол организацияларында канчаар боттандырып турарын доктаамал контрольдап, күш-культураның болгаш спортту аныяктар ортузунга улам массалыг болдурар дээш ажылды күштелдирген бис. Чоокта чаа Каа-Хем районда спорт ажылының дугайында айтырыгны ВЛКСМ обкомунун бюрозунга чугаалашкан.

Ындыг-даа болза спорт организациялары биле комсомол комитеттери чамдык черлерде ам-даа харылзаа чок ажылдап турарын айтыр апаар. Ооң уламындан совхозтарда, албан черлеринде, бүдүрүлгелерде күш-культура болгаш спорт чогуур деңнелге четпейн турар.

В. М. КАРА-ТОННУГ, «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң даргазы:

— Эрткен юбилейлиг чылда «Спартак» эки тура спорт ниитилели, спортчу өске коллективтер-биле бир дөмей, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш партия обкомунуң бешки пленумунуң доктаалдарынга холбаштыр күш-культураның база спорттуң массалыын көдүрер дээш эвээш эвес хемчеглерни боттандырып чоруткан. Чер-черде партия, профэвилел, комсомол организациялары болгаш спорт комитеттери ажылывыска дааныр күжүвүс ол.

Өске спортчу коллективтерге көөрде бистиң ниитилел хандырылга талазы-биле дээре. «Хүреш» стадион, ийи подвал өрээлдери — кол-ла кичээлдээр черлеривис ол. Сөөлгү чылдарда хостуг хүрешке, бокска аныяктарның хандыкшылы улгадып орар. Ылаңгыя хостуг хүреш талазы-биле багай эвес чедиишкиннерни сөөлгү чылдарда чедип алдывыс. Спорттуң бо хевири массалыг апар чыдары өөрүнчүг. Районнарда хостуг хүреш секциялары чыл келген тудум хандыкшылдыгларны хаара тудуп, спорттуң бо хевиринге чаа салгалды белеткеп турары өөрүнчүг. Ылаңгыя Ак-Довурактың, Хову-Аксының спортчулары чүгле хостуг хүрешке эвес, спорттуң бүгү хевирлеринге сайзырап орар. Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин районнар шыырак мөгелери-биле адын баксыратпайн турар. Спортту массалыг болдурарынга кол-ла чүве удуртулгадан, негелделиг чоруктан, бот-идепкейден хамаарыжыр.

В. А. АНДРЕЕВ, «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң даргазының оралакчызы:

— ГТО нормазының күүселдезиниң деңнели куду дээрзинге бүрүн каттышпас арга чок. 1982 чылда 6812 кижи ооң нормазын дужааган-дыр. Ол дээрге, бүгү-ле ажылдап турар кижилерниң чүгле үш хуузу-дур.

Мону чүнүң-биле тайылбырлап болурул? Күш-культура болгаш спортту чон ортузунга нептередир хүлээлгелиг ажылдакчыларның кошкак ажылы деп чугаалаар апаар. Ындыг-даа болза, бо талазы-биле чөптүг чылдагааннар база бар. Чамдык черлерде спорт тудугларының чогу, стадионнарның, белен эвези, мергежилдиг кадрларның чедишпези... Бо айтырыгларны шиитпирлээри акша-төгерик-биле холбашканындан чүгле спорт азы комсомол организациялары эвес, партия, совет база ажыл-агый органнарының киржилгези херек. Олар чамдыкта бир демниг, дугуржулгалыг эвезинден бо айтырыглар чогумчалыг шиитпирлеттинмейн баар-дыр.

«Төгерик столдуң» киржикчилериниң чамдык харылалары бо. Солуннуң журналистериниң салгылаан айтырыгларының, аңаа ол талазы-биле ажылды харылап турар эштерниң тайылбырлааны-биле алырга, күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринде четпестер бистиң республикада ам-даа эвээш эвес. Хөй кезиинде бо айтырыг кадрларга үзүп келир. Бедик белеткелдиг, ажылынга бердинген кадрлар бисте ам-даа чедишпейн турар.

Күш-культураны болгаш спортту хөгжүдер талазы-биле айтырыг чүгле ону харылап турар организацияларның эвес деп ниити түңнелди «төгерик столдуң» киржикчилери кылган. Бирги ээлчегде ооң массалыын чедип алырынга чер-черде хөй-ниити организациялары идепкейлиг киржир ужурлуглар.

Бөмбүрзектиң судалы

СЭТА-ның корреспондентинден дыңнадып тур

БҮГҮ КҮРҮНЕЛЕРНИҢ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Совет Эвилелинден болгаш социалистиг өске-даа чурттардан шериг талазы-биле тергиндеңгей күштүг турарын чедип алырынче Рейган администрациязының угланышкынынга чогуур тодарадылганы берип турар Совет чазактың медеглели бүгү делегейге, ылаңгыя Барыын Европага, улуг сонуургалды болдурган. Ынчангаш ол черле билдингир. Чүге дээрге ол совет документиде улустарга амыдыралчы чугула ужур-дузалыг айтырыглар дугайында чугаа чоруп турар болгай.

АКШ бодунуң ракеталарын Барыын Европа чурттарынга доңнаштырбышаан, империалистиг бөлүктер атомнуг дайынны өскүдүп үндүрген таварылгада НАТО талазы-биле эвилелчилериң ядролуг согуушкунга таварыжырынче херек кырында чыгап. ол чурттарны бодунуң ядролуг стратегиязынга чип болдуруп бар чыдар дээрзин Барыын Европада улам хөй санныг харысалгалыг ажылдакчылар билип турар. Вашингтоннуң бодунуң ракеталарын эккеп тургузарын бодап турары ындыг чурттарның хөй нурууузунга ындыг харыы согуушкун оларга харыы сөөлгү согуушкун-даа болган туруп болур. Ол дугайын Барыын Европа күрүнелериниң найысылалдарында улам удаа-дараа ыяк угаазылап турар апарган. ГФР-ниң канцлери чораан Г. Шмидтиң «Вашингтон пост» солуннуң айтырыгларынга харыылап тура, боо-чепсектерге хамаарыштыр контроль дугайында Женевада совет-америк чугаалажыышкыннарда Рейган администрациязының хөделиишкиннериниң бүдүш чогун онзалап демдеглээни таварылга эвес. «Бистер, европейжилер, ылаңгыя боо-чепсектерни кызыгаарлаарының талазынга Совет Эвилели-биле кады ажылдажырын күзээр бис» деп, Шмидт онзалап айыткан.

Ол сорулганы чедип алырынче угланган дорт болгаш тодаргай орук Совет чазактың медеглелинде айыттынган. Чаа америк ракеталарны Европага эккеп сайгара тургузарының дугайында АКШ-тың болгаш НАТО-нуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып туруп бээр болза, ол чорук Совет Эвилелин Европа зоназынга ортумак ыракшылдың чепсектерин моон соңгаар немей тургуспас дээн эрткен чылгы чаңгыс талалыг шиитпирин эде көөрүнче албадаптар дээрзин моон-биле кады Совет чазак бүгү толазы-биле сагындырган. АКШ-тың Европада мурнуу одуругда турар ядролуг чепсектериниң болгаш НАТО-нуң өске-даа чурттарының ядролуг боо-чепсектериниң улам өзүп орар бөлүглешкиниң удурланыштыр туржур эргежок чугула күштүг тургузар сорулга тыптып келген. Ол сорулга Каттышкан Штаттарның бодунуң девискээринге база хамааржыр.

Ынчалзажок болуушкуннарның айыылдыг калбарыышкынын болдурбайн барып болур кылдыр Совет Эвилели санап турар. Совет чазактың медеглели чогум-на харын ындыг чүткүлдү удуртулга болдурган. Ында тайылбырлаттынган совет саналдар деӊ эргениң болгаш бир дөмей айыыл чок байдалдыг турарының принципинге үндезилеттинген болган ужурунда Барыын чүктүң салдарлыг политиктиг бөлүктери-даа, чоннуң калбак кезектериниң аразында-даа билиишкин-биле уткаан. Совет чазактың медеглелин деткивишаан, байдалдың улам айыылдыг чидиглениишкинин болдурбазын дыка хөй чурттарда хөй-ниити негеп турар. Боо-чепсектерни, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти, кызыгаарлаарының болгаш кызырарының соңгаарладып болбас сорулгаларын шиитпирлээриниң аргазын дилеп тывар деп бүгү күрүнелерге Совет чазактың кыйгырыын бүгү делегейде чаагай тура-соруктуң кижилери деткип турар.

Г. ШИШКИН.

(СЭТА).

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ЛИМА. Чоокта чаа Перуга дүшкүүрлүг байдалды чарлааныңга болгаш конституция магадылалдарын күш чок кылып каапканыңга Перунуң ажылчы чоннарының бүгү-ниити конфедерациязының күүседикчи секретарияды шыңгыы удурланыышкынының медеглелин кылган. Ындыг хемчеглерни боттандырган чорук делегейниң валюта фондузундан болгаш транснационал корпорациялардан чурттуң хамаарылгалыг чоруунуң хайы-биле болуп турар дээрзин ол медеглелде чугаалаан. Тургустунуп келген байдалдарда башкарыкчы бөлүктер амыдыралдың өртээн улам аартадырынче базымнарны кылыр, күрүне бүдүрүлгелерин даштыкы компанияларга садар болгаш оларның орулгаларын ажылчы чоннарны кам-хайыра чокка дарлап тургаш, бедидер бодап турарлар.

Ол документиде демдеглеттингени болза, «дүшкүүрлүг хемчеглер» деп сылдаг-биле ажылчы чоннарны ядарал-түределге болгаш ажыл чок чорукка таварыштырып турар эрге-чагыргаларның чонга удур экономиктиг политиказынга чоннуң удурланыышкын шимчээшкининге удур чер болганда шаажылал хемчеглерин күштелдирип турар. Ажылчы чоннарның бүгү-ниити конфедерациязының күүсекчи секретарияды боттарының эргелери, амыдыралчы эрге-ажыктары, демократтыг хосталга дээш, тудуп хоругдаашкыннарга удур демиселди күштелдиреринче Перунуң бүгү ажылчы чоннарын кыйгырган.

(СЭТА).

ЧАА ВЬЕТНАМ?...

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Рейганның администрациязы Сальвадорда дайынны американчыдарының политиказын чорудуп турар. Ол чуртта тудуп хоругдаашкыннар чорудуп турар ёзу-чурумга Вашингтон шериг хереглелдерин калбаа-биле чорудуп берип турар, а америк шериг «чөвүлекчилери» дайынчы үнүүшкүннерге калбаа-биле киржип турарлар.

Латин Американың хамаарышпас чурттарының иштики херектеринче Рейган администрациязының холгаарлап турар чоруунуң Вьетнамга «бужар дайын» үезиниң политиказы-биле улам дөмейлежип турары америк хөй-ниитини дүвүредип турар.

ФРАНЦИЯ. Африка диптиң мурнуу талазынга тайбыңга болгаш айыыл чок чорукка шыңгыы уржукту таварыштырып болур Намибияда байдалга хамаарыштыр делегейниң хөй-ниитизи ханы дүвүреп турар. Ол дугайын чоокта чаа Парижке болуп эрткен Намибия улустуң хамаарышпас чорук дээш демиселин деткиир талазы-биле делегей конференциязынга чугаалажып турган.

ЧУРУКТА: намибия улустуң хамаарышпас чорук дээш демиселин көргүскен материалдарлыг стенд, ону ол конференцияга көргүскен.

О. КАРАСЕВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаzы.

Социализм чурттарында

⊙ **ПРАГА.** Чехословакияның Нова-Пака хоорайының машина кылыр заводунуң инженерлери болгаш конструкторлары автооруктарның кырынга шыйыг тырттып, демдек кылыр чаа машинаны чогаадып тургусканнар. Ол шакта-ла 8 километр дүрген чоруур. Ол машинаның эң чугула үнелиг чүүлдериниң бирээзи электроннуг херексел болур. Чогум-на соң дузазы-биле эрги шугумнарның кырындан чазыг чокка чаа шугумну тыртар. Ында ол ышкаш шугумнарны болгаш орук демдектерин херел дедир чайыннандырар арга-биле кылыр агрегат база бар.

⊙ **БУДАПЕШТ.** Секешфехербар хоорайда «Альба регия» деп бүдүрүлге чери чиник конструкциялардан чуртталга бажыңнарын массалыы-биле кылып үндүрүп эгелээн. Ол бүдүрүлге чери белен бажыңны чүгле «дүгүр-биле ажыдарынга» дужаап-даа, азы чагыкчының күзелин ёзугаар бедик мергежилдиг эптекчилерни бергеш, ону эптеп алырынга дузалажып-даа болур.

Эптээр кезектерни салып тургаш, улуг-улуг, 28-28 квартиралыг бажыңнарны база тудуп ап болур.

⊙ **БУХАРЕСТ.** Румын найысылалдың тудугжулары кончуг уран аргалыын көргүскеннер. Бухарестиң кол кудумчуларының бирээзинге турган чеди каът чуртталга бажыңын олар бир талазынче 14 метр көжүрүп каапканнар. Ону көжүрери ол бажыңны бузарындан болгаш чаа бажыңны тударындан үш катап чиик чарыгдалдыг болган. Бажыңны чылзып турар үеде чурттакчылар квартираларынга артар болгаш суг дамчыдыкчыларын, электричествону ажыглап болур аргалыг турганнар.

(СЭТА).

АКШ-ТЫҢ ЫЙЫЫШКЫНЫ-БИЛЕ

НАТО-нуң «часкы узак черге чарыжы» дээр чүүлдер — ол бөлүглениишкиниң удуртур органнарының Брюссельге болган ээлээн каш чөвүлел хуралдары мурнунда-ла билдинип турганын ёзугаар дайынзырак чүткүл-биле боол эрткен. Шериг планнаашкынының комитединиң сессиязының түңнел дыңнадыында АКШ-тың камгалал министри Уайнбергерниң дорт айтышкыны-биле чыл төнчүзүнге чедир Барыын Европага ортумак ыракшылдың чаа америк ракеталарны тургузарының дугайында шиитпир бадыткаттынган. Ол ышкаш НАТО чурттарының эвилелдиң күштүг эвес боол турар девискээрлерде меселдежиишкиннерге холгаарлап, киржип болуруунуң аргазы база бадыткаттынган. Боо-чепсектиң эң чаа хевирлерин чогаадып, тургузарының өске-даа программаларын база хүлээп алган. Брюссель чөвүлел хуралдары НАТО-нуң чепсегленишкинин эндере бүдүрерин күштелдирерин үргүлчүлеп турарының чигзиниг чогун көргүскен.

Ооң-биле кады Рейганның администрациязы бөлүглениишкинде бодунуң эвилелчилеринге улам күштүг албадаашкыннарны кылып турар-даа болза, чөрүлдээлер база бар боол турар. Америк Ассошиэйтед пресс агентилеңдиң демдеглээни-биле алырга, «натожу фронтуда шериг планнаашкынының болгаш ядролуг база аңаа-даа боо-чепсектер талазы-биле дыдык черлер костүп келгилээн».

Европага америк ракеталарны тургузарының дугайында 1979 чылда бир-ле дугаарында НАТО шиитпирлээн турда, Дания, оон ойталаан дыңнадыгны кылган. Данияның парламентизи америк ракета-ядролуг баштайгы согуушкун кылыр чепсээн тургузарын деткииринден ойталаан деп ында чугаалап турар. Дыңнадыгның чамдык чүүлдеринге, ылаңгыя Европада ядролуг чепсегленишкинни кызыгаарлаарының дугайында совет-америк чугаалажыышкыннарга холбаштыр, грек делегация база удур болган.

Уайнбергер НАТО-га чаа-чаа баазаларны болгаш аэродромнарны, өске-даа шериг объектилерин тудар фондузуң 1 млрд. долларга чедир көвүдээн турарын чедип алыр дээш дыка оралдашкан. Ынчалза-даа арткан киржикчилери ол сорулгага АКШ-тың негеп турарындан ийи катап эвээш акшаны тускайлаарынга чөпшээрешкен.

Бөлүглениишкиниң бүгү кежигүннери 275 млрд. доллар боол турар эң хөй шериг бюджедин чылда 3 хуу улгаттырарын чедип алыр дээш оралдажыышкыннарынга Уайнбергер шыңгыы бергелерге база таварышкан. НАТО-нуң чиңгине секретары Лунс «чамдык чурттарның аар экономиктиг байдалдың уржуундан боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседип шыдавазын медеглээнин» чугаалаар ужурга таварышкан.

Шериг техниказын садарынга деӊ-дески эвес чоруктуң дугайында айтырыг талазы-биле Брюссельге улуг маргылдаалар база болган. АКШ-тың барыын-европажы эвилелчилери боо-чепсекти садарының натожу рыногунда америк монополияларның кол черни ээлеп алганынга бужурганыышкынын илередип турар. Ол чорук Барыын Европада «шериг хууужурунуң» улуг дээш АКШ-тың, ГФР-ниң, Англияның болгаш Францияның-даа боо-чепсектер бүдүрер концерннериниң чогужун болдуруп турар.

Каттышкан Штаттарның бодунуң эвилелчилерин албадап турары милитаристиг угланышкыны улуска кайы хире удурул, тайбың херээнге кайы хире айыылдыгыл деп чүвени Брюссельге натожуларның дугуржуп алган болгаш дугуржуп чадап-даа каан чүүлдери база катап бадыткап турар-дыр. НАТО-нуң удуртукчулары боттарының чурттарында ядролуг чепсегленишкинни эндере бүдүрериниң соксадырынче кыйгырыгларны тооп, дыңнавайн турар.

Г. ШИШКИН.

(СЭТА).

Дузалал ажыл-агый—ниитилелге ажыктыг

КОНСУЛЬТАЦИЯ ПУНКТУЛАРЫ АЖЫТТЫНГАН

Дузалал ажыл-агыйын ажыктыг кылдыр канчаар чорударыл? Ол айтырыгга харыыны Донбасстың Новоазовск районнун суурларының чурттакчыларынга өг-бүле ажыл-агыйының кичээлдерин организастаан консультация пунктуларын берип турар.

Мурнакчы колхоз «Тиилелгениң» төвү — Казанкое суурнун чурттакчыларының үлегерин көргүскен. Чаңгыс суур чурттугларының, ылангыя аныяк өг-бүлелерниң күзелдерин барымдаалап көргеш, колхоз баштаар чери хөй-нии эгелээшкин-биле семинар организастаан. Аңаа кичээлдерни зоотехниктер, мал эмчилери, мурнакчы саанчылар болгаш бызаа ажаакчылары чорудуп турар. Малды, кушту ажаар талазы-биле арга-сүмени, практиктиг дузаны чурттакчы бүрүзү ап болур. Бүгү-ле дузалал ажыл-агыйында учёт карточкаларын тургускап, консультантылар ажылын ол аажок чиигедип турар.

Хууда дузалал ажыл-агыйын быжыглаар дээш ындыг сагыш салыышкынның түңнели эки болган. Колхозчу өг-бүле бүрүзү күрүнеге продукция садарын ортумаа-биле үш катап улгаттырган.

Ындыг консультация пунктулары Донецк областың дыка хөй колхозтарында болгаш совхозтарында тургустунуп эгелээн.

(СЭТА-ның корр.).
Новоазовск.
Донецк область.

Фельетон орнунга

«АРТЫК СЕТКИЛ АРА ДҮЖЕР»

«Кандыг-ла-бир арганы ажыглап тургаш, байып алыр» дээн бодал Нина Андреевна Шаройкога дүне-даа, хүндүс-даа амыр-дыш бербестээн. Чогум кандыг арга-биле байып ап болурул? Аай-дедир бодангылап көөрге, байып алырының аргалары-ла хөй ышкаш кылдыр сагыңдырган. Шаандагы шаг болза, Остап Бендер ышкаш, кандыг-бир кожайлын чажырып каан үнелиг эртинезиниң уг-шиин билип алгаш ынчаар халдап, чер казып, ону дилеп, столдар, сандайлар үреп чорул бергей эртик. Ам ындыг арга кайда боор. «Ындыг болганда, бо шагда байып алырының белен аргазы чүл?» деп, Шаройко бодангылаан. «Адырам, дагаа, хаван тудуп азырап, болгай. Огород тарып өстүрүп болурдур. Алак дээрге бир черге дакпырлап ажылдаай. Чок, чо-ок! Хаван, дагаа тудуп, огород тарып өстүрери ындыг белен бе, артык күш херек. Кандыг-ла-бир белен, кажар шуут чок арга херек!» Шаройконуң бодалы-ла ол. Ол арганы тып алыр дээш Нина Андреевна бажын ыжыдыр боданып келгеш, мүн-не тыпкан дээр.

Бир-ле дыштаныр хүн Кызыл-Мажалык суурнун столоваязынга кирип келген. Чемнениp келген кижилерден аңгыда, ында бөлүк кижилерниң ындазында көскүлени аажок, чажырып, бүдүү оон чүве-ле үндүрүп турар хевирлиг. Чүвениң ужуру шадаа четпейн, билдиве берген. Ол аразында ооң бажынга бир-ле чүве чык дээн. «Ындыг-дыр, сагыш дег чүве бола-дыр. Ону ооң мурнунда-ла чүге бодавайн турган кижи боор мен. Амыр чүве-дир оң, улуг-хүнде, арага садар магазин хагдынчак турар, мындыг болганда, «баш эмнеп» алыр кижилер арага херегледнде ооң өртээн-даа херексевес чүве-дир, көрем. Мынча бир шил водканы 10 рубльге садып турар-дыр. Кижилерниң хөйүн көрбеспе. Мен ону шенеп көрзүмзе. Адырам бир шил водканың өртээ магазинде 5 рубль 30 копеек. А мен ону 10 рубльге сатсымза, 4 рубль 70 копеек — мээң арыг орулгам болур. Ийи шилден — 9 рубль 40 копеек — карманда!..» Ол бодал-биле Нина Андреевна улуг-хүнде, хоорайның магазиннери хагдынганда ажылдаар «садыгжыгашты» бажыңынга ажыдып алырын шиитпирлээн. Оон бээр-ле Ак-Довурактың арага магазиннери хагдынар чоокшулап турда, улуг-кара барба туткан кадай кижи бо-ла костүп келир апарган. Водка-биле долдунган барбазын эгин ажыр чүктээш, тавaар базып чанып турган. Садар арагазын садып алганы ол. Ак-Довурак АТБ-зиниң чанында Транспортная кудумчузунда ооң чурттап турганы бажыңдан орай дүне-даа, магазин ажылдавас хүннерде машина-балгаттыг, чадаг-даа кижилер үзүктелбестээн. «Садыг» бодап алганы-биле чоруп, карман чоорту долуп турар болу берген, ажык-кончаазын санап эгелээн. Нина Андреевнаның сагыжы ам-на ажаал, тынарга безин арта чиик сагындырар.

«Артык сеткил ара дүжер» дииир болгай. Н. А. Шаройконуң ол өөрүшкүзү ындыг-ла үр уламчылаваан, аяк долган. Транспортная кудумчузунда бүдүү арага садып турарының дугайында медээ Ак-Довурак милициязынга кирген. Ол — бадыткаттынган. Милиция ажылдакчылары аңаа орайтады чеде бээрге, Шаройконуң «садыгжыгажы» чаңчыл ёзугаар ажык болган. Садып алыкчыларның садып аппарганындан аңгыда, аар өртекке саарар деп турганы 11 шил водка орта турган. Ону садып четтиккен болза, чүгле ол кежээ Шаройконуң карманынче каш акша кирер турган-дыр? Оон ыңай херек билдингир.

Пассажирлер автобүдүрүлгезинге ажык суд болган. Хуузунда ажык-кончаа сүрүп, үүлгедип турган херээ дээш Барыын-Хемчик районнуң улус суду Нина Андреевна Шаройкону эдип-чазаар күш-ажыл колониязынга үш чылда хосталгазын казып шииткен болгаш чиижеңнеп, бодунга шиңгээдип ап турган орулгазын хавыргаш, күрүне өнчүзүнче киирерин доктааткан.

Бо херекти чугаалап тура, мында бир чүүлдү айытпас аргам чок болду. Бүдүн чыл Шаройко чиижең ёзу-биле аар өртекке арага садып, хостуг чаңнап турда, ооң бажыңындан каш базым черде ооң ажылдап турганы автобүдүрүлгениң удуртукчулары, херим ажыр кожалары ол үүлгедигин көрүп, билип тура, чүве ыттавайн чоруп турганын чүү деп тайылбырлаарыл? Суд үезинде бир хамааты мынча дээн: «Шаройконуң кожалары, соң ажылдап турган бүдүрүлгезиниң удуртукчулары ооң аар өртекке водка садып турганын биле тура, биске хамаан эвес дээш тоомча чок чоруп турганнар. Оон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Чамдык кижилерниң тоомча чок чоруун Шаройко чиижектиг алыксак-чиксек кижилер кара туразында ажыглап турары ол-дур. Ынчангаш хамааты бүрүзү социалистиг ниити чуртталганың хажыдымыышкыннары-биле эптеш чок демиселди чорудар ужурлуг».

А. БЕГЗИН-ООЛ.

УЭЛЕНДЕН МУРМАНСК ЧЕДИР

Ыттар сөөртүп чоруур алды шанактың эң сөөлгүзүнге таарыштыр бижыглаан спидометр Таймырның девискээринге чеди муң километрни көргүскен. «Советская Россия» солуннуң дииттер аразынга чоруур экспедициязы Мурманскиге чедир 10000 километрни эртери-биле Уэленден үнген.
ЧУРУКТА: экспедицияның киржикчилери маршрудун тодарадып олурары.
В. ДАНИЛЬЧЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникаЗы.

ЫРАККЫ ЧӨӨН-ЧҮКТЕ

Тываның күрүне филармониязының болгаш танцының «Саян» ансамбль Ыраккы Чөөн чүкче гастрольдап аъттанып тура оон удуртукчузу Виталий Нанактаев дараазында чүүлдү чугаалаан:

—Ыраккы Чөөн чүкке моон-биле үш дугаар барып турарывыс ол. Бистиң чогаадыкчы коллектививис моон мурнунда Магаданга, Сахалинге чораан. Ам база-ла бисти таныыр көрүкчүлерге аалдап баарывыс бо. Баштай Якутскиге ойнааш, гастрольду Камчаткага төндүрер бис.

Ниитизи-биле 40 концерт көргүзерин планнаан. Находканың балыкчыларынга, ивижилеринге, көдээ ишчилерге тудугжуларга аалдап баар бис, ол ышкаш Владивостоктуң далайжылары-биле база ужуражыр бис. Камчатканың эң ырак булуңнарынге чедип, оюн-концерттерни көргүзер бис.

«Саян» ансамбль тургустунга-ла 14 чыл чедип бар чоруур. Бистиң кол-ла сорулгавыс —чоңга төлептиг барааи болуру. Программаны өй-өйлеп чаартып турар бис, салым-чаяанныг аныяк күүседикчилер биске немежип кирип турар. Ансамбль «кырывайн», харын аныяксып турар деп чугаалап болур.

Бо удаада бистиң программавыста тыва улустуң ырлары, танцылары, улустуң хөгжүм херекселдеринге күүселделер кирген. Хөөмей, сыгыт ышкаш тыва уран чүүлде онзагай жанрның күүседикчилери база бар. Улуг-делгем Төрээн чурт болгаш Ыраккы Чөөн чүк дугайында совет композиторларның ырлары, өске-даа чогаалдар программада кирген.

Ийи ай дургузунда гастрольдаар бис.

Л. СҮГДҮР,
Тыва филармонияның администратору.

40 Совет Тываның чылынга уткуштур

ТОЖУНУҢ ХЕРЭЭЖЕННЕРИ

(Эгези № 123, 129 «Шында»).

Учулай Тундума суурнуң кудумчузунда далаш чок, таваар кылаштап орган. Долгандыр хамык чүвени ол бичиизинден-не эки билир. Чылдың кайы-даа үезинде бодунуң бажыңындан уруглар садынга чедир кылаштаарынга ол ынак. Чүге дээрге ол ооң чүгле ажылдаар черже баар оруу эвес, а амыдыралчы турушту базымнары-дыр.

— Экии, кадам — дижип, школазынче маңнашкан уруглар Учулайны хүндүткелдиг мендилээрлер.

— Экии, Учулай Түлеековна! — деп, суурнуң улуг кижилери мөгейгилээр. А аңаа харыылавышаан, Учулай кижи бүрүзү-биле чоок чугаалажып, хөөрежир. Чүге дизе көдээ суурда кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин, муңгагдалын болгаш өөрүшкүзүн, чоргааралын ол билир. Ооң хөй чылдарда ажылдап келген садикке авалар уругларын эккээрлер. Уруглар ажаакчызы Учулайның буянныг холдарынга тожуларның чаңгыс эвес салгалы өзүп-доругуп, ооң холдарындан баштайгы базымнарын эгелеп, амыдыралдың улуг оруунче кирген. Ооң ажаап-карактааны хөй-хөй уруглар өзүп келгеш, эртем-билигни чедип ап, төрээн суурунга ээп келгилээш, хүндүткелдиг кижилер-даа апаргылаан. Учулай ам-даа чеже чаштарны өстүрүп, кижиде эң-не үнелиг шынарлар: хүндүлээчел, чаагай сеткилдиг, кижиге бүзүрээр чорукка кижизидер ыйнаан.

Тожунуң аңчыларының болгаш ивижилериниң тос чадырларга чурттап, өг-бүлезибиле тайга-сыннарга кожуп чораанындан сууржуң амыдыралче шилчип келгенинге чедир дыка хөй чылдар эрткен.

Ам оларның өг-бүлелери чылыг, чырык бажыңнарда чурттап, а уруглары школада өөренип турда аңныыр-тывыыш ажылы суурнуң амыдыралынга бодунуң салдарын база чедирип турар. Сезон эгелээр. Суурга колдуунда херээженнер болгаш бичии уруглар артар. Эр кижилер тайгаже аъттаныптар. Кыштың узун айларында аңчыларны аалда улустары манаарлар. Бажыңда ажыл-агыйы, уруг-дарыгны ажаап-карактаары өг-бүлениң херээжен ээзинге онаажыр. Тайга черде суурда культурлуг амыдырал ам чурттуң Рязань, Омск азы Ухта ол ышкаш ажылчын суурларындаазы-биле бир дөмей хөгжээн-даа бол, чаңгыс херээжен кижиге ол берге болбайн канчаар. Маңаа чүгле чанчыл эвес, а онзагай шыдамыккай мөзү-шынар негеттинер. Чогум-на ындыг шынарларның алыс утказын Марина Цветаева чүден-даа артык чиге сөглээн. Ындыг херээжен кижиниң эрес-дидиминиң бир илерээшкини: муңгагдаанда ыглаза-даа кымның-даа эктинге даянмас. Бодун боду ыяк туттунуп билир. Кыштың узун хүннеринде аңчының кадайы — өг-бүлениң чөленгиижи, баштыы.

Мен бодаарымга тыва херээженнерниң хоочун салгалының эң-не чаагай национал мөзү-шынарларын: топтуг, төлептиг, хөй чүве чугаалавас, бүгү чүвеге бодамчалыг, ийи сос чок талаларып Учулай бодунда сиңирип алган ышкаш. Оон аңгыда ол ёзулуг идегелдиг кижи дээрзиң ооң оожум, кичээнгейлиг, чымчак карактарындан эскерип орар. Өл вишня дег улут кара карактары-биле кожазынче салдыкпайн көргүлээр. Учулай каттыра бергенде, чажыт чокка чүректиң ханызындан шуут далдыр каттырар. Ол бодунуң ашаа — мурнакчы кишчи Кумзуяк Тундуманы ырак-узак аңнааш келирге шак ындыг өөрүшкүбиле уткуур боор.

Тожунуң эрлери чаагай чаңчылдыг. Бир эвес хоочун аңчы тайгаже үнген болза, дииңнээниниң баштайгы хүнүнде тыптап хамык олчазын бир-ле дугаар аңнап үнген аныяк аңчыга олчалыг болурун күзеп берип каар. А суурда аалга арткан херээженнериниң чаңчылы база онзагай. Тайгаже бир дугаарла аъттанган аныяк кижиниң кадайын арга-сүме кадар улуг кижи чокка чааскаандырзып аалга арттырбас. Ашаап маңап билири — херээжен кижиниң хепертен бүде бербээн бир онзагай мөзү-шынары-дыр.

...Тожута келгеш ооң... херээженнериниң дугайын солунга бижиицер деп менээ чугаалаанында ужур-ла бар. Эң эки аңчылары, ивижилери — Тожунуң эр улустарының эрес-дидим чоруун мактап турган болгай. Ынчаарга ам Тожунуң херээженнериниң эскет чок, хүн бүрүдеги эрес-дидим чоруу эр улустарындан дудак чок эвес бе?

Л. ЛУКЬЯНОВА,
(«Социалистиг индустрия» солуннуң тускай корр.)
Тыва АССР.

ИЮНЬ 8-ТЕН 12-ГЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 8-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40—Эртенги гимнастика. 8.55 — «Аян-чоруктар клуву». 9.55 —«Чалыыларның чогаадылгалары». Судзуоки (Япония) хоорайның уруглар хорунуң концерти. 10.25 — «Твой сын, Земля». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм. 1-ги серия. 11.30 —Документалдыг фильм. 11.45 — Телемедээлер. 11.50 —14.15 — Чапсар. 14.15 —Телемедээлер. 14.35 — «Көдээ коммунистерниң ажыл-херээ болгаш амыдыралы». Документалдыг фильмнер. 15.10 — ПТУ-да чүү чүвеге база канчаар өөредип турарыл. Чагааларга харыылар. 15.50 —Концерт. 16.15 — Москваның Цюрюпа аттыг хлеб комбинадының аныяктарының дугайында телеочерк. 16.30 — «Горнистер, харыылаңар!». 17.15—Неделяның спорту. 17.45 — «Партия дугайында чечен чугаалар». РСДРП-ниң II съездизиниң 80 чыл болганынга. «Орук ара тура дүшпес-даа бис». 18.30—18.45 — Чапсар. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — Үрер хөгжүмнүң көрүлде-конкурузу. 19.50— «Твой сын, Земля». Хөй сериалыг уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35—«Дело брайона о. Харь». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 —Документалдыг фильм. 23.00 — 00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Черноморец»—«Динамо» (Киев).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Буратинонуң делгелгези. 12.30 — Немец дыл. 13.00 — «Филька биле Макензен». Хөй сериалыг уран-чечен телефильмниң 3-кү сериязы. 14.10 — «Красноярск». Документалдыг фильм. 14.35 — Мультфильмнер. 14.55 — Башкыга — музыка кичээли. 4-кү класс. 15.55 —Телемедээлер. 16.00—18.15 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Азия төвү». 19.00 — «Найырал» деп дамчыдылга. «Тудут кезектери» комбинатта ажылчы чоннарның интернационалчы кижизидилгезиниң дугайы. 19.40 — Телемедээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Бистиң сал. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Балет дугайында».

ИЮНЬ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Документалдыг фильмнер. 9.40 — Концерт. 10.35 — «Твой сын, Земля». Телефильмниң 2-ги сериязы. 11.45 — Телемедээлер. 11.50 — 14.15 — Чапсар. 14.15 —Телемедээлер. 14.35 — Документалдыг фильмнер. 15.30 — «Шыдыраа школазы». 16.00 — «Концерт залында—школачылар». 16.45 — «Аңныктар адрестери». 17.45 — Миллионнарның ленинчи университеди. «Күш-ажыл — Ниитилел — Кижи». Күш-ажылды организастаарының социал айтырыглары. 18.15 — «Хөглүг нотажыгаштар». 18.30 — 18.45 — Чапсар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Айтырыглар — дилээшкиннер — шиитпирлер» деп бөлүк дамчыдылганың уланчызы. 19.30 — В. Кикта. «Орус миниатюралар». 19.50 — Хөй сериалыг телефильм: «Твой сын, Земля». 3-кү серия. 21.00 — «Үе». 21.35 — РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Лапов-биле Останкино концерт залынга ужуражыышкын. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.30 — А. Хачатурян. Концерт. 13.10 — «Филька биле Макензен». Хөй сериалыг уран-чечен телефильмниң 4-кү сериязы. 14.00 — Өртемчей дугайында чүнү билир бис? 14.30 — «Тайна золотого будды». Бижиктиг уран-чечен фильм. 16.00 — Телемедээлер. 16.05 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Документалдыг фильм. 18.50 — Телемедээлер. 19.00 — Киножурнал. 19.10— Телемедээлер. 19.25 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.30 —«Дем каттыштырылгазы». Тележурнал. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Опу силер кылып шыдаар силер». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.00 — «Дударики». Уран-чечен фильм.

ИЮНЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Концерт. 9.35 — «Филиппинының парламент кежигүннери ССРЭ-де». Документалдыг фильм. 9.55 — Концерт. 10.25 — «Твой сын, Земля». Хөй сериалыг телефильмниң 3-кү сериязы. 11.35 — Документалдыг фильм. 11.50 — 14.15 — Чапсар. 14.15— Телемедээлер. 14.35 — Документалдыг телефильм. 15.05 — Орус чугаа. 15.35 — «Бөгүнгү болгаш дүүнгү Португалия». 15.55 — «Эртемденнер — Москва кыдыының агроүлетпүр комплекизинге». 16.25 — Бүгүдеге стадион. 16.55 — Уругларга уран-чечен телефильм: «Отдать швартовы». 18.30 — 18.45 — Концерт. 19.55 —«Твой сын, земля». Хөй сериалыг уран-чечен телефильмниң 4-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Футболга делегей чемпионады. Бразилия-биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 23.30 — РСФСР-ниң улустуң артизи Л. Лещенконуң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Англи дыл. 12.30 —«Шыдыраа школазы». 13.00 — «Саян даглары». Документалдыг фильм. 13.20 — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленинчи шаңналдың лауреады хирург Н. М. Амосов-биле школачыларның ужуражыышкыны. 14.05 — С. Соловейчик — «Ватага «Семь ветров». Телешии. 1-ги төөгү — «Окно». 14.50 — Көдээниң шагы. 15.50 — Телемедээлер. 16.00 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.35 — «Июнь 12 — чиик үлетпүр ажылдакчыларының хүнү» деп беседа. 18.45 — Документалдыг фильм. 19.00 — «Азия төвү». 19.30 — Киножурнал. 19.40 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Кижи. Чер. Өртемчей». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.45 — «Еще до войны». Уран-чечен телефильмниң 1-ги, 2-ги сериялары.

ИЮНЬ 11-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.35 — Эртенги гимнастика. 8.50 — Бир эвес кадык болуксазыңза (Күш-культуржуларга сүмелер). 9.00 — «Спортлотонуң 24-кү тиражы. 9.10 — Аданелер, силерге. 9.40 — Телеочерк — «Арктиканың чагырыкчылары». 10.10 — «Кайгамчыктыг эвес, кайгамчыктыг чүүлдер». 10.40 — «Твой сын, Земля». Хөй сериалыг уран-чечен телефильмниң 4-кү сериязы. 11.45 — Концерт. 12.30 — «Хөй-ле эки бараанnар дээш». 13.00 — Уругларга фильм — «Ырлаар ортулуктуң чажыды». 14.10 — «Челээш». Улус чогаадылгаларының дугайында телепрограммаларның V Делегей фестивалы. «Абакуа» (Куба). 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.45 — «Поэзия альманах». «Пушкинге тураскаадып...» 16.00 — Политиктиг тайылбырлакчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 16.30 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 17.30 — Белорус ССР-ниң улустуң артизи З. Бабий ырлаар. 17.55 — Документалдыг телефильм— «Енисейде бажың». 18.10 — 18.25 — Чапсар. 18.25 — Мультфильм. 19.10 — Киноконцерт. 19.55 — «Республиканың эртинези». Уран-чечен фильм. 2-ги серия. 22.40 — «Москвага аян-чорук. Проспект Маркса». Документалдыг чаа телефильм. 23.00 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) — «Спартак». Чапсар үезинде «Бир эвес кадык болуксазыңза». 00.45 — 00.55 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — «Тиилекчилер». Фронтучу өнүүктер клуву. 15.50 — «Музыка киоскузу». 16.20 —Белорус телевидениениң программазы. 17.45 — Мультфильм. 18.00 — «Антарктидаже сургакчылаашкын». 5-ки дамчыдылга. 18.30 — «Кадыкшыл». 19.15 — Делегейде болуушкуннар допчулалы. 19.30 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.40 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 19.55 — Т. Хренниковтуң «Шуурганче» деп операзы. 21.00 — «Үе». 21.30 — 23.05— Т. Хренниковтуң «Шуурганче» деп операзының уланчызы.

ИЮНЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Будильник». 9.25 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 10.25 — «Кадыкшыл». 11.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.40— «Көдээниң шагы». 12.40 — «Музыка киоскузу». 13.10 — «Аян-чорукчулар клуву». 14.10 — «Пионерия». Киножурнал. 14.20 — «Бөгүн — Чиик үлетпүр ажылдакчыларының хүнү». 14.50 — Чиик үлетпүр ажылдакчыларының чагыын ёзугаар концерт. 15.35 — «Совет черге ужуражыышкыннар». 15.50 — «Тихон Хренников». Фильм-концерт. 17.30 — Делегей панорамазы. 18.15 — 18.30 — Чапсар. 18.30 — Мультфильмнер. 18.50 — «Автобус чолаачызы» деп уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Торпедо» (Москва)— «Нистру». 23.45 — 23.55 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — В. В. Маяковский. Шүлүкчүнүң чогаалдарын Москваның школачылары номчуур. 15.40 — Документалдыг телефильмнер. 16.40 Мультфильмнер. 17.15 — «Эрмитаж». 2-ги фильм — «Эрмитажтың бажыңы». 17.45 — «Жан Кристоф». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм. 5-ки серия. 18.40 — «Константин Батюшков». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.00 — «Даштыкы цирк-биле таныжып, сонуурганар». 19.30 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалаар. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Бир-ле катап кежээ...» Хаакчы херээженнерниң «Метелица» дээр командазының кежигүннери-биле ужуражыышкын. 21.00 —«Үе». 21.35 — 22.45 — Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга уран чүүл мастерлериниң концерти.

Тываның ырак-узак районнарының чурттакчыларынга «Экран» системаның дамчыдылгалары хүннүң-не бирги программа-биле 14 шак 15 минутада эгелээр.

ӨӨРЕНИРИ-БИЛЕ ЧАЛАП ТУРАР ЧЕРЛЕР

КЫЗЫЛДЫҢ МЕДИЦИНА УЧИЛИЩЕЗИ 1983-84 өөредилге чылында 10 классты доосках аныяк оолдар, кыстарны дараазында мергежилдерниң салбырларынга өөренири-биле хүлээп алыр:

1. **Фельдшер салбыры** — өөренир хуусаазы 2 чыл 6 ай.

2. **Медицина сестразының салбыры** — өөренир хуусаазы— 1 чыл 10 ай. Училищениң директорунуң адынга билдириишкинни дараазында документилер-биле кады киирер:

I. Билииниң дугайында аттестат.
2. Күш-ажыл дептерниң хоолгазы.
3. Ада-иезиниң ажыл-төлевириниң болгаш өг-бүлезиниң составының дугайында шынзылга.
4. № 286 майыктың эмчи шынзылгазы.
5. 3х4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук.

Билдириишкиннерни 1983 чылдың июнь 1-ден эгелеп хүлээп ап турар.

Кирериниң шылгалдалары: августуң 1-ден 21-ге чедир орус дылга болгаш литератургага (бижимел-биле), химияга (аас-биле) болур. Училище составынга киир санаары — августун 22-ден 25-ке чедир.

УЧИЛИЩЕНИҢ АДРЕЗИ: Кызыл хоорайның Кечил-оол кудумчузунда № 2 «а» бажыңы.

ТЫВА АССР-НИҢ КУРКҮШ-АЖЫЛ АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ 1983—1984 өөредилге чылында Иркутскиниң учёт-кредит техникумунга «Ажаалга кассаларының учёду» мергежилге өөренир сургуулдарны хүлээп алырын чарлап турар.

ХҮНДҮСКҮ САЛБЫРГА — ортумак школаны дооскаңнарны хүлээп алыр. Өөрениринин хуусаазы 1 чыл 8 ай. Стипендияны ниити чурум ёзугаар тыпсыр. Чугула херек болза, общежитие-биле хандырар.

БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫНГА — «Ажаалга кассаларының учёдунуң» мергежилинге ортумак болгаш долу эвес ортумак-даа школаларны доосках Куркүш-ажыл ажаалга кассаларының практиктиг ажылдакчыларын хүлээп алыр.

Өөренип киреринге дараазында документилер херек:

I. Директорнуң адынга киирген болгаш бодунуң чурттап турар черин айыткан билдириишкин.
2. № 286 майыктың эмчи шынзылгазы.
3. 3х4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук.
4. Күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (кадрлар килдизинден шынзыткан).
5. Ортумак азы сес чыл школаларын доосках документ (боду-биле).

Кирериниң шылгалдаларын Кызыл хоорайга: хүндүскү салбырга кирерлерден августуң 1-ден 20-ге чедир, бот-өөредилге салбырынга — июнь 10-дан августуң 20-ге чедир сочинениеге азы диктантыга болгаш математикага (аас-биле) болур.

Ниити билиг школазын, ортумак профессионал-техниктиг училищени «4» болгаш «5» демдектерлиг дооскаңнарны училищеге шылгалда чокка хүлээп алыр.

Техникумда июль айда белеткел курузу ажылдап турар. Билдириишкиннерни: хүндүскү салбырга — июнь 1-ден августуң 14-ке чедир; бот-өөредилге салбырынга — май 3-тен августуң 10-га чедир Тыва АССР-ниң ажаалга кассаларының эргелелиниң кадрлар килдизинде хүлээп ап турар.

ЭРГЕЛЕЛДИҢ АДРЕЗИ: Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунуң № 31 бажыңында.

Кызыл хоорайдан аңгы черлерде чурттап турар кижилер документилерин чурттап турар чериниң төп ажаалга кассазынга дужаап болур.

ТЫВА АССР-НИҢ ХАРЫЛЗААНЫҢ БҮДҮРҮЛГЕ-ТЕХНИКТИГ ЭРГЕЛЕЛИ 1983-1984 өөредилге чылында Улан-Удэниң электротехникумунуң хүндүскү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларынга дараазында мергежилдерге 8-10 класстар доосканнарны өөрениринбиле хүлээп алырын чарлап турар:

I. Автоматтыг электри харылзаазы.
2. Хөй шугумнуг электри харылзаазы.
3. Районнуң электри харылзаазы.
4. Почта харылзаазы.

Өөренир хуусаазы: долу эвес ортумак школаны доосканнарга «Районнуң электри харылзаазы болгаш радиофикация,» «Автоматтыг электри харылзаазы» салбырларының хүндүскү салбырынга — 3 чыл; бот-өөредилге мергежилдеринге — «Автоматтыг электри харылзаазы» 4 чыл 10 ай, 10—11 класстар доосканнарга — «Автоматтыг электри харылзаазы» болгаш «Районнуң электри харылзаазы болгаш радиофикация» мергежилдериниң хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырларынга 2 чыл 9 ай; «Почта салбыры» мергежилге — хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырынга — 1 чыл 10 ай.

Хүндүскү болгаш бот—өөредилге салбырынга кирериниң шылгалдалары 1983 чылдың августуң 1-ден 3-ке чедир: бирги курска — орус дылга (диктант), математикага (аас-биле), ийиги курска — орус дылга болгаш литератургага (сочинение), математикага (аас-биле) болур.

Ийи чылдан эвээш эвес практиктиг стажтыг болгаш халашкап дайынчылар училищеге кирерде чингелделиг.

Техникумга кирерде дараазында документилер эргежок чугула:

I. Билдириишкин.
2. Ортумак азы сес чыл школазын доосках дугайында документ (боду-биле).
3. № 286 майыктың эмчи шынзылгазы.
4. Бөрт чок тырттырган 3х4 см хемчээлдиг (бөрт чок 6 фото-чурук.
5. Күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (ажылдап турар чериниң удуртукчузунуң шынзытканы).
6. Паспорт, шериг биледи азы кирр бижээн херечилел (боттарын көргүзер).

Кирериниң шылгалдалары 1983 чылдың августуң 1-де Кызыл хоорайга болур.

ДОКУМЕНТИЛЕР ЧОРУДАР АДРЕС: Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда № 53 бажың. Тыва АССР-ниң харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң кадрлар килдизи. Айтырыг тургузар телефон № 2-48-12.

СПОРТ

ЧИИК АТЛЕТИКАГА

Кызыл хоорайның спорт комитеди, улус чырыдыышкын килдизиниң ажылдакчылары чиик атлетика маргылдаазын организастап эрттирген. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң, школаларның төлээлери, башкылар ийи хүн иштинде спортчу арга-мергежилин, күжүн шенешкеннер. № 14 школаның командазы школачылар аразынга 341 санны алгаш, бирги черни ээлээн. Автоорук техникумунуң сургуулдары 224 санныг болуп, боттарының болүүнге шылгарааннар. № 3 школаның башкызы М. Кузнецов 180 см бедикти халааш, бирги черни ээлээн.

14-кү школаның чедиги класчызы Т. Филипьева 155 см бедикти ашкаш бирги, узунунга 4 метр 80 см-ни халааш, ийиги черни ээлээн. № 3 школадан Ч. Лебедева узунуң халыырынга үстүнде көргүзүгден 6 см ашкаш, 100 метр дистанцияны 13,3 секундада маңнап эрткеш, шаңналга төлептиг болган. 200;400 м дистанцияларынга 14-кү школаның спортчузу Г. Фомина мурнай келген. Эр улустуң аразынга 400;800 метрниң дистанцияларын педагогика институдунуң студентизи А. Осипов өскелерден дүрген эрткен.

Чиик атлетиканың бир хевири—ядро октаарынга № 14 школада күш-культура башкызы В. Чуруто, хоорайда уругларның спорт школазының төлээзи Е. Долгова олар бирги черлерни ээлээннер.

Чедиги школаның башкызы С. Лебедев 100 метр дистанцияны 11,7 секундада маңнап эрткеш, узунун 6 м 80 см-ни халаан. А. Ситников (№ 1 школа) 200 метрниң дистанциязын 24,5 секундада эртип, багай эвес түңнелди көргүскен.

4 х 100 м эстафетаны 49,6 секундада эрткеш, автоорук техникумунуң командазы шылгараан. Уруглар аразынга № 3 школаның спортчулары ол дистанцияны 55,7 секундада эрткеш, мурнаан.

Бо маргылдаага хоорайда 10 школаларның чүгле 6-зы киришкен. А арткаңнары кайдал? Ол ышкаш ортумак өөредилге черлериниң болгаш профтехучилищелерниң чамдык командалары, бүдүрүлгелерниң, албан организация черлериниң төлээлери киришпээннер.

Н. КУЗЬМИНА,
кол судья.

ТУРИСЧИ СЛЁТ БОЛГАН

Туран хоорайның чоогунга Бии-Хем районнуң башкыларының онгу турисчи слёду болуп эрткен. Аңаа алды школалардан командалар киришкеннер. Слёттуң баштайгы хүнүнде Туран — Дораскыр маршруду-биле походка Сесерлиг сес чыл школазының командазы шылгараан. Ийиги хүнде хол-бөмбүүнге, тыва хүрешке, маргылдаалар солун эрткен. Тыва хүрешке Сесерлиг школазының башкызы В. Янчат шүүлген. Слёттуң негелдезин ёзугаар шаптараазынныг, берге черлерни эртеринге болгаш карта-биле ориентир кылырынга Аржаан болгаш Туран школаларының командалары тиилээннер.

Башкылар М. Иусов, С. Суханов, М. Уйнук-оол, Л. Пилецкая, Н. Штанберг олар слётка эки белеткелдиин көргүскеннер.

Сесерлиг школазының командазы эки түңнелдиг болуп, бирги черни ээлээш, хүндүлүг бижиктер, өртектиг белектербиле шаңнаткан.

У. КОМБУЙ.

АГААР

Республикага бичe булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 4—9 градус чылыыр, чамдыктарынга 4 градус соокта 1 градус чедир чылыыр. Хүндүс 22—27, чамдыктарынга 13—18 градус чылыг болур. Автоорукктарга костүрү эки.

Кызылга бичe булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 7—9, хүндүс 24—26 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ИЮНЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Километры риска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, «Василий Буслаев» 10.40, 12.30, 14.50, 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Предупреждение» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Голова Терезона» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Формула света» 15.00, 17.30, 19.30 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3 Телефоннары: Редакторнуң 21-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-2354, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, пар тийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 1041.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херек териниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—01450